

**รัฐและศาสนจักร : มุมมองทางกฎหมายเกี่ยวกับความเป็นอิสระของสถาบันศาสนา
และการผสานเสรีภาพในทางศาสนากับเรื่องทางโลกที่อยู่ในเขตอำนาจของรัฐ**

อภิญญา แก้วกำเหนิด *

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอการศึกษานิติสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรในมิติของกฎหมายมหาชน โดยภาคที่หนึ่ง ศึกษาหลักกฎหมายที่อธิบายความเป็นอิสระของสถาบันศาสนาจากสถาบันรัฐในสังคมการเมืองแต่ละลักษณะ ตามหัวข้อต่อไปนี้ (1) การจำแนกประเภทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็นรัฐฆราวาส รัฐศาสนา รัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักร และรัฐที่มีศาสนาประจำชาติแต่รับรองความเป็นพหุนิยมทางศาสนา เพื่อนำไปสู่ (2) หลักการว่าด้วย “อธิปไตยในทางจิตวิญญาณ” (La souveraineté spirituelle) ศึกษาผ่านทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง (La théorie de l’institution et de la fondation) ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระและการมีอำนาจปกครองตัวเองของสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา (L’autonomie des institutions religieuses) ทั้งด้านการจัดองค์กรและการบริหารบุคลากร และอำนาจการควบคุมทางวินัย ส่วนภาคที่สอง ศึกษาเกี่ยวกับการผสานเสรีภาพในทางศาสนากับเรื่องทางโลกที่อยู่ในเขตอำนาจของรัฐ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่มีคดีพิพาทมาสู่การพิจารณาของศาลปกครองทั้งประเทศไทยและต่างประเทศเป็นจำนวนมาก มีหัวข้อศึกษาดังนี้ (1) การจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาเพื่อคุ้มครองความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และ (2) การประสานคุณค่าที่เสมอกันของเสรีภาพในทางศาสนากับสิทธิและเสรีภาพประการอื่น

คำสำคัญ : ศาสนจักร, อธิปไตยทางจิตวิญญาณ, ทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง

* ผู้อำนวยการกลุ่มสนับสนุนวิชาการคดีปกครอง สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

Abstract

This article presents a study on the legal relationship between the state and the Church (the religious authority) in public law perspective. The first part examines the principles of law that explain the independence of religious institutions from state institutions in various political societies, in the following topics : (1) the categorization of the constitutional relations between the State and the Church, which may be divided into the secular state, the religious state, the state which has agreements with the Church, and the state with an official national religion but recognizes religious pluralism. These lead to (2) the principle of “spiritual sovereignty” which is studied through the theory of institution and foundation, demonstrating the independence and self-governance of religious institutions or religious organizations in terms of organizing and human resource management, and the power to control discipline. The second part is related to the integration of religious freedom and secular issues within the state jurisdiction. This is a significant topic that subjects many cases under the consideration of the Administrative Courts in both Thailand and other countries. The research topics are as follows : (1) Restriction of religious freedom to protect the public order, and (2) reconciling the equal values between religious freedom and other rights and freedoms.

Keywords : religious institutions, spiritual sovereignty, theory of institutions and founding

บทนำ

มนุษย์มีโลกสองโลกคู่ขนาน คือ โลกในทางโลก (Le domaine temporel/La sphère temporelle) และโลกในทางจิตวิญญาณ (Le domaine spirituel/La sphère spirituelle) ดังที่ชาวพุทธมักจะแบ่งแยกว่า “ทางโลก” และ “ทางธรรม” แต่อย่างไรก็ดี นัยของโลกในทางจิตวิญญาณนั้นมีความหมายกว้างกว่าวัตรปฏิบัติและความเชื่อถือศรัทธาในทางศาสนาและนิกายต่าง ๆ โดยทางแห่งจิตวิญญาณ (La voie spirituelle) มีความหมายรวมถึงความเชื่อถือศรัทธาและวัตรปฏิบัติทางอื่นที่มีใช้เรื่องทางศาสนา อันเป็นโลกทัศน์อื่น ๆ ที่นำไปสู่แสงสว่างทางจิตวิญญาณด้วย เช่น โลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อทางวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ที่เชื่อเรื่องพลังงานและความไม่มีที่สิ้นสุดของจักรวาล ความเชื่อเรื่องมนุษย์ต่างดาวและดาวเคราะห์อื่น รวมไปถึงความเชื่อในพลังความก้าวหน้าของเทคโนโลยี พัฒนาการของปัญญาประดิษฐ์ จีโนม และบิกดาต้า แม้กระทั่งความเชื่อถือศรัทธาในอุดมการณ์ทางการเมือง เช่น ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่มุ่งให้เกิดสังคมอุดมคติที่เสมอภาคเท่าเทียมโดยปราศจากความเชื่อถือศรัทธาทางศาสนา¹ ตามนัยนี้โลกทางจิตวิญญาณ คือ โลกแห่งความรู้แจ้ง ไม่ว่าจะเป็นความรู้แจ้งอันเกิดจากมรรคาทางศาสนาต่าง ๆ หรือจากมรรคาอื่นใดเป็นโลกอุดมคติแห่งสัจธรรมที่มนุษย์พยายามจะแสวงหาควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตในทางโลก

อย่างไรก็ดี แม้ปัจจุบันศาสนาต่าง ๆ จะถูกตั้งคำถามว่าเป็นหนทางที่นำมนุษย์ไปสู่แสงสว่างทางจิตวิญญาณได้จริง หรือเป็นกับดักหรือพันธนาการที่ทำให้มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงวิมุตติอันเป็นความรู้แจ้งที่เป็นสัจธรรมได้ แต่ถึงกระนั้นศาสนาทั้งหลายก็ยังคงเป็นสิ่งที่มนุษย์ส่วนมากยึดถือ เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและเพื่อเป็นหนทางนำสู่โลกทางจิตวิญญาณ โดยศาสนาหลักที่มีคนนับถือจำนวนมาก ได้แก่ ศาสนาพุทธ² ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนาฮินดู (ฮินดู) นอกจากนี้ ก็ยังมีนิกายต่าง ๆ ทั้งนิกายย่อยของแต่ละศาสนา และนิกายอื่น ๆ ซึ่งประเด็นเนื้อหาของ “ความรู้แจ้ง” อันเกิดจากสัจธรรมของศาสนานั้นอยู่นอกเหนือการพิจารณาในบทความนี้

บทความนี้ผู้เขียนมุ่งที่จะศึกษานิติสัมพันธ์สองโลกของมนุษย์ในสังคมเฉพาะที่เป็นเรื่องของศาสนาและความเชื่อถือศรัทธา กล่าวคือ ศึกษาศาสนาในมิติทางกฎหมายมหาชน โดยค้นคว้าข้อมูลในเชิงวิชาการที่ปราศจากอคติต่อศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เพื่อประโยชน์ทางวิชาการกฎหมายและการศึกษาวิเคราะห์คำพิพากษาและคำสั่งของศาลปกครองในคดีพิพาทเกี่ยวกับการศาสนาต่อไป โดยเบื้องต้นมีข้อพิจารณาเพื่อเป็นกรอบสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ 2 ประการ คือ

¹ ในประเด็นนี้มีข้อน่าคิดว่า บุคคลที่ไม่มีศาสนา ทั้งผู้ที่ไม่นับถือศาสนาใด และผู้ที่มีอุดมการณ์ที่ปฏิเสธศาสนา เช่น ผู้ที่ศรัทธาในลัทธิคอมมิวนิสต์จะมีหนทางแห่งจิตวิญญาณได้หรือไม่ อย่างไร ทั้งนี้ เพราะความเชื่อถือศรัทธา (La foi) แห่งลัทธิคอมมิวนิสต์ยังคงอยู่ในแดนของเรื่องทางโลก (Le domaine temporel/La sphère temporelle) ยังไม่ได้ก้าวข้ามไปในโลกทางจิตวิญญาณ (Le domaine spirituel/La sphère spirituelle)

² แม้จะมีผู้ให้ความเห็นว่า พุทธไม่ใช่ศาสนา เพราะไม่มีพระเจ้า แต่เป็นปรัชญาหรือหนทางที่นำสู่ความรู้แจ้งทางจิตวิญญาณ แต่ในทางกฎหมายแล้วถือว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาหนึ่ง

ประการแรก โลกทั้งสองโลก คือ ทางโลกและทางจิตวิญญาณ นั้น ต่างมี Sujet หรือ ประธานแห่งการดำรงอยู่ในโลกคู่ขนานเป็นสิ่งเดียวกัน นั่นคือ มนุษย์หรือปัจเจกบุคคล และในขณะเดียวกัน มนุษย์หรือปัจเจกบุคคลต่างก็เป็น Objet หรือผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับตามกฎหมายข้อบังคับของโลกทั้งสองโลก (แม้กฎหมายสมัยใหม่จะถือว่ามนุษย์เป็นประธานแห่งสิทธิตามกฎหมาย (Le sujet de droit) ก็ตาม) นั่นคือ ปัจเจกชนเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับของระบบกฎหมายแห่งรัฐ (L'ordre étatique) และอยู่ภายใต้บังคับของระบบกฎหมายทางศาสนา (L'ordre confessionnel) หรืออุดมคติความเชื่อศรัทธา หรือโลกทัศน์ต่าง ๆ เพราะเหตุนี้จึงเห็นได้ชัดเจนว่าโลกทั้งสองโลกมีมิติที่ทับซ้อนกัน ทั้งมิติของบุคคลและพื้นที่ในอาณาจักรสองอาณาจักร คือ รัฐและศาสนจักร ซึ่งต่างก็เป็น “สถาบัน” ทางกฎหมายทั้งคู่

ประการที่สอง ข้อพิจารณาเบื้องต้นเกี่ยวกับกรอบตามกฎหมายรัฐธรรมนูญของแต่ละรัฐ ที่ว่าด้วยการจัดความสัมพันธ์ของโลกสองโลกในรัฐต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องการเมืองว่าด้วยศาสนาของรัฐ (Le politico-religieux) อาจแยกประเภทของรัฐในความสัมพันธ์กับศาสนจักรออกเป็น 4 ประเภท คือ 1) รัฐฆราวาสหรือรัฐโลกวิสัย ซึ่งเป็นรัฐที่เป็นกลางทางศาสนา (L'État laïc) 2) รัฐศาสนา (L'État religieux) 3) รัฐที่มีการทำข้อตกลงกับศาสนจักรต่าง ๆ (L'État Concordataire) ที่เกิดขึ้นในยุโรปในหลายช่วงเวลา จนถึงปัจจุบัน มีลักษณะเป็นการทำข้อตกลงเพื่อจัดสรรความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและศาสนจักรทั้งหลายที่ดำรงอยู่ในรัฐ และ 4) รัฐที่มีศาสนาประจำชาติ ทั้งโดยนิตินัยหรือโดยพฤตินัย (Une religion nationale) แต่รับรองความเป็นพหุนิยมทางศาสนา (Le pluralisme religieux) ดังเช่นประเทศไทย ซึ่งกรอบตามรัฐธรรมนูญของรัฐทั้ง 4 ประเภทดังกล่าว ส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อการบังคับใช้กฎหมายแห่งรัฐ และกฎหมายแห่งศาสนจักร รวมทั้งการพิจารณาพิพากษาคดีพิพาทที่เกี่ยวกับการศาสนา

สำหรับเนื้อหาของบทความนี้ จะได้นำเสนอการศึกษานิติสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักร โดยใน**ภาคที่หนึ่ง**เป็นการศึกษาหลักกฎหมายที่อธิบายความเป็นอิสระของสถาบันศาสนาจากสถาบันรัฐ ในสังคมการเมืองแต่ละลักษณะ ตามหัวข้อต่อไปนี้ (1) การจำแนกประเภทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็นรัฐฆราวาส รัฐศาสนา รัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักร และรัฐที่มีศาสนาประจำชาติ แต่รับรองความเป็นพหุนิยมทางศาสนา เพื่อนำไปสู่ (2) หลักการว่าด้วย “อธิปไตยในทางจิตวิญญาณ” (La souveraineté spirituelle) ศึกษาผ่านทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง (La théorie de l'institution et de la fondation) ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระและการมีอำนาจปกครองตัวเองของสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา (L'autonomie des institutions religieuses) ทั้งด้านการจัดองค์กร และการบริหารบุคลากร และอำนาจการควบคุมทางวินัย และในทางกลับกันก็แสดงถึงความเป็นอิสระของสถาบันรัฐจากศาสนจักรด้วยเช่นกัน ใน**ภาคที่สอง**จะได้ศึกษาเกี่ยวกับการผสมผสานเสรีภาพในทางศาสนากับเรื่องทางโลกที่อยู่ในเขตอำนาจของรัฐ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่มีคดีพิพาทมาสู่การพิจารณาของศาลปกครองทั้งประเทศไทยและต่างประเทศเป็นจำนวนมาก มีหัวข้อศึกษาดังนี้ (1) การจำกัดเสรีภาพในทางศาสนา เพื่อคุ้มครองความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และ (2) การประสานคุณค่าที่เสมอกันของเสรีภาพในทางศาสนากับสิทธิและเสรีภาพประการอื่น ซึ่งการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์คดีพิพาทที่เกี่ยวกับการศาสนาต่อไป

ภาคที่หนึ่ง ข้อความคิดทางกฎหมายเกี่ยวกับ “รัฐ” และ “ศาสนจักร” : หลักการทางกฎหมายที่อธิบายความเป็นอิสระของสถาบันศาสนาจากสถาบันรัฐ และในทางกลับกันความเป็นอิสระของรัฐจากศาสนจักร

“ศาสนา” เป็น “สถาบัน” (L’institution) ทั้งในแง่ที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม โดยในเชิงนามธรรม ศาสนา คือ สถาบันความคิด ปรัชญาหรือหลักการที่มีเป้าหมายทางจิตวิญญาณ ส่วนในเชิงรูปธรรม ศาสนาเป็นสถาบันที่มีการจัดตั้ง มีอำนาจดำเนินการ มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจการ และระเบียบกฎเกณฑ์ที่ใช้บังคับในศาสนจักร³ หากเริ่มต้นการศึกษาด้วยคำถามว่า ศาสนาและองค์กรศาสนาทั้งหลายมีสถานะทางกฎหมายอย่างไร องค์กรทางศาสนามีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชนหรือตามกฎหมายมหาชน⁴ และมีความสัมพันธ์กับสถาบันรัฐอย่างไร การศึกษาในภาคแรกเพื่อตอบคำถามนี้เป็นโอกาสอันดีที่จะได้นำทฤษฎีทางกฎหมายมหาชนที่สำคัญทฤษฎีหนึ่งมาเผยแพร่และปรับใช้ เพื่ออธิบายความเป็นอิสระต่อกันและกันของสถาบันศาสนาและสถาบันรัฐ นั่นคือ ทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง (La théorie de l’institution et de la fondation) ที่อธิบายโดยศาสตราจารย์โมริซ โอริอู (Maurice Hauriou) นักกฎหมายคนสำคัญของประเทศฝรั่งเศส⁵ โดยในภาคที่หนึ่งจะได้ศึกษา 1. การจำแนกประเภทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักร ตามรัฐธรรมนูญ และ 2. หลักการว่าด้วย “อธิปไตยในทางจิตวิญญาณ” (La souveraineté spirituelle) ศึกษาผ่านทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง (La théorie de l’institution et de la fondation) ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระและการมีอำนาจปกครองตัวเองของสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา (L’autonomie des institutions religieuses)

³ ในมิติของความเป็นสถาบันของศาสนา ทั้งเชิงนามธรรมและรูปธรรม อาจแสดงให้เห็นได้ว่า “ศาสนา” มีคุณลักษณะของ “อำนาจ” และ “การเมือง” อยู่ในตัวเองเป็นเนื้อแท้ กล่าวคือ ศาสนาในเชิงความคิด คือ คำสอนหรือหลักการที่ศาสดาของศาสนาสร้างหรือค้นพบ มีลักษณะของอำนาจกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิตที่เรียกร้องให้มนุษย์ปฏิบัติตาม (โดยอาศัยศรัทธา) และในเชิงการจัดองค์กรศาสนาที่เป็นรูปธรรม ยังแสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างชัดเจน ทั้งการจัดโครงสร้างภายในของศาสนจักร และการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศาสนจักรกับรัฐ, ผู้สนใจโปรดศึกษาเพิ่มเติมได้ใน สุรพศ ทวีศักดิ์, “เปรียบเทียบการปฏิรูปศาสนาคริสต์-พุทธ และสังคมโลกวิสัย”, หน้า 23-34.

⁴ คำถามทำนองเดียวกันนี้ มีประเด็นที่ควรศึกษาเกี่ยวกับสถานะทางกฎหมายของ “พรรคการเมือง” และ “องค์กรวิชาชีพ” ต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเป็น “สถาบัน” เช่นเดียวกัน หากแต่ไม่อยู่ในขอบเขตของบทความนี้

⁵ ศาสตราจารย์โมริซ โอริอู (Maurice Hauriou) ได้รับการยกย่องเป็นบิดาแห่งกฎหมายปกครองของฝรั่งเศสที่ได้วางรากฐานทฤษฎีอำนาจมหาชน (Théorie de la puissance publique) เคียงคู่ไปกับทฤษฎีว่าด้วยบริการสาธารณะ (Théorie du service public) ของศาสตราจารย์เล-อง ดูกีเย (Léon Duguit) โดยนักกฎหมายมหาชนร่วมสมัย นอกจากศาสตราจารย์โมริซ โอริอู แห่งสำนักกฎหมายเมืองตูลูส (École de Toulouse) ศาสตราจารย์เล-อง ดูกีเย แห่งสำนักกฎหมายเมืองบอร์โดซ์ (École de Bordeaux) แล้ว ก็ยังมีศาสตราจารย์เรย์มอนด์ การ์เร เดอ มัลแบร์ก (Raymond Carré de Malberg) แห่งสำนักกฎหมายเมืองสตราสบูร์ก (École de Strasbourg) ซึ่งเป็นเจ้าสำนักความคิดกฎหมายบ้านเมืองและลักษณะลำดับชั้นของกฎหมาย ที่เรื่องหลังศาสตราจารย์ฮันส์ เคลเสน (Hans Kelsen) ได้พัฒนาต่อ ยอดจนเป็นทฤษฎีที่สร้างชื่อเสียงในเวลาต่อมา

1. การจำแนกประเภทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรตามรัฐธรรมนูญ : การเมืองว่าด้วยเรื่องศาสนา (Le politico-religieux)

ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ บทบัญญัติรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ นอกจากจะบัญญัติหลักการปกครองและโครงสร้างทางการเมืองแล้ว ยังบัญญัติถึงหลักการทางศาสนาของรัฐหรือความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนจักร ซึ่งเป็นการยืนยันการรับรู้รับรอง (La reconnaissance) ศาสนจักรโดยกฎหมายของรัฐ แต่อย่างไรก็ดี การรับรู้รับรองโดยกฎหมายของรัฐทั้งโดยกฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายระดับพระราชบัญญัติ หรือแม้กระทั่งกฎระเบียบและคำสั่งของฝ่ายบริหาร ไม่ได้เป็นเครื่องแสดงถึง “การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และความเป็นอิสระมีอำนาจปกครองตนเอง” ของศาสนจักร ทั้งนี้ เพราะ “สถาบันศาสนจักร” มีความเป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตนเองที่ไม่ได้เกิดจากรัฐ⁶ ดังจะได้อธิบายต่อไปในหัวข้อหลักข้อถัดไปในทางจิตวิญญาณ ในเบื้องต้นกล่าวได้ว่า ประเภทของรัฐในความสัมพันธ์กับศาสนจักรเป็นการพิจารณาในเชิงการเมืองว่าด้วยศาสนา (Le politico-religieux) ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะมีผลต่อระดับของความสัมพันธ์และการรับรู้รับรองความมีอำนาจอิสระของสถาบันศาสนาในรัฐ โดยอาจจำแนกประเภทของความสัมพันธระหว่างรัฐและศาสนจักรตามรัฐธรรมนูญของรัฐต่าง ๆ เป็น 4 ประเภท ดังนี้

1.1 รัฐที่เป็นกลางทางศาสนา⁷ (L'État laïc)

ก่อนที่จะเกิดแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่แยกรัฐออกจากศาสนจักร⁸ และการยอมรับเสรีภาพในทางความคิดความเชื่อ (เสรีภาพสมบูรณ์) และเสรีภาพ (ในการแสดงออกซึ่งความคิดความเชื่อ) ทางศาสนา (เสรีภาพสัมพัทธ์) ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันในประเทศตะวันตกซึ่งประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก นั้น ประวัติศาสตร์ความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ ศาสนา และรัฐในยุโรปได้ผ่านช่วงเวลาที่เหมาะสม

⁶ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและศาสนจักร มีทั้งที่เป็นการใช้อำนาจรัฐกำกับ จำกัด และส่งเสริมสนับสนุน รวมทั้งการผกผันเป็นเนื้อเดียวกันระหว่างอำนาจรัฐและอำนาจศาสนจักร ทั้งนี้ ผู้เขียนเห็นว่า การพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจเช่นนี้เป็นการพิจารณาในมิติของกฎหมายรัฐธรรมนูญ อันเป็นการเมืองว่าด้วยศาสนาของรัฐ

⁷ รัฐที่เป็นกลางทางศาสนาในหัวข้อนี้ ศึกษาเฉพาะวิวัฒนาการของรัฐฆราวาสที่แยกออกจากศาสนจักร โรมันคาทอลิกที่พัฒนาไปสู่การยอมรับนิกายต่าง ๆ ในศาสนาคริสต์ และการพัฒนาหลักความเป็นกลางของรัฐต่อทุกศาสนา และทุกนิกายศาสนา และการยอมรับเสรีภาพในทางความคิดความเชื่อ (เสรีภาพสมบูรณ์) และเสรีภาพ (ในการแสดงออกซึ่งความคิดความเชื่อ) ทางศาสนา (เสรีภาพสัมพัทธ์) อย่างไรก็ตาม การศึกษาหัวข้อนี้ไม่รวมถึงรัฐฆราวาสในโลกมุสลิม เช่น ประเทศตุรกี ที่แม้จะมีรัฐธรรมนูญตั้งแต่ฉบับปี ค.ศ. 1937 บัญญัติรับรองความเป็นรัฐฆราวาส แต่ก็มีลักษณะเป็นเพียงการที่รัฐธรรมนูญไม่บัญญัติให้ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาประจำชาติเท่านั้น โดยที่อำนาจรัฐตรึงควบคุมกำกับศาสนจักร (อิสลาม) อย่างเข้มงวด ไม่ได้เป็นรัฐที่เป็นกลางทางศาสนาเช่นเดียวกับแนวคิดรัฐฆราวาสที่พัฒนาขึ้นในประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี, ศึกษาเพิ่มเติมใน Cemal Karakas, La laïcité turque peut-elle être un modèle ?, สืบค้นข้อมูลออนไลน์ที่ <https://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2007-3-page-561.htm> เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2566

⁸ การเกิดรัฐสมัยใหม่ (Modern State) หรือรัฐชาติ (Nation State) ไม่เฉพาะจากเหตุการณ์แยกจากศาสนจักร แต่เกิดจากการรวมศูนย์อำนาจอธิปไตยของรัฐ ยกเลิกอำนาจของเจ้านครต่าง ๆ ในระบบฟิวดัล (Feudalism) ด้วย

ชาวคริสต์คาทอลิกถูกไล่ล่าและกำจัดจากอำนาจรัฐของชาวฮิวและจักรวรรดิโรมัน มาสู่ยุคที่ศาสนาคริสต์คาทอลิกได้กลายเป็นศาสนาประจำจักรวรรดิโรมันนับแต่สมัยจักรพรรดิคอนสแตนติน และผ่านเข้าสู่ยุคเรืองอำนาจของศาสนจักรโรมันคาทอลิกในยุคกลาง คริสตจักรโรมันคาทอลิกทรงอำนาจมากที่สุดในโลก ทั้งอำนาจทางจิตวิญญาณและอำนาจทางโลกผ่านทฤษฎีดาบสองเล่ม อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา จุดเสื่อมของศาสนจักรโรมันคาทอลิกมีหลายสาเหตุ ทั้งจากเหตุภายในโดยเฉพาะเรื่องการขายใบไถ่บาปที่นำไปสู่การปฏิรูปศาสนาและการเกิดขึ้นของนิกายโปรเตสแตนต์ นำโดยมาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther)⁹ และเกิดนิกายอื่น ๆ ตามมาภายหลัง รวมทั้งเหตุภายนอกจากความขัดแย้งกับอำนาจของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำฝ่ายฆราวาสเกี่ยวกับอำนาจของสันตะปาปาในการปพิพพานนิกายกษัตริย์หรือการขับออกจากการเป็นคาทอลิก ซึ่งจะส่งผลต่อการเป็นกษัตริย์ นำไปสู่ขบวนการปฏิรูปศาสนาคริสต์ (ศาสนจักรโรมันคาทอลิก) และเกิดนิกายของศาสนาคริสต์หลายนิกาย นับตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 16 อันเป็นยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการซึ่งเป็นกระแสความคิดที่ย้อนกลับไปสู่ความเป็นเหตุเป็นผลตามแบบปรัชญากรีกโบราณ และช่วงเวลาว่าสองศตวรรษนับจากยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการสู่ยุคปรัชญาแสงสว่างในศตวรรษที่ 18 ที่ขับเคลื่อนด้วยความคิดสมัยใหม่ทั้งปรัชญามนุษยนิยม เสรีนิยมในทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ผสานกับความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ นำสังคมมนุษย์ไปสู่การปฏิเสธการผูกขาดอำนาจของศาสนจักรทั้งอำนาจเหนือรัฐ และการผูกขาดความรู้และการศึกษาของศาสนจักร รัฐในยุโรปเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีอำนาจอธิปไตยสูงสุดที่ไม่ขึ้นอยู่กับศาสนจักร¹⁰ อีกต่อไป

อย่างไรก็ดี ประเด็นเกี่ยวกับการจัดวางความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและศาสนจักรในรัฐสมัยใหม่จัดเป็นเรื่องการเมืองว่าด้วยศาสนาของรัฐ ซึ่งเป็นมิติของกฎหมายรัฐธรรมนูญ และประเทศต่าง ๆ ในยุโรป แม้จะยึดหลักอำนาจอธิปไตยสูงสุดของรัฐเป็นของฝ่ายฆราวาส และปฏิเสธอำนาจของศาสนจักรโรมันคาทอลิกอันมีศูนย์กลางที่สันตะปาปาแห่งนครรัฐวาติกันโดยสิ้นเชิง โดยกล่าวได้ว่ารัฐสมัยใหม่ในยุโรปต่างเปิดกว้างสำหรับทุกศาสนาและทุกนิกายความเชื่อ แต่กระนั้นก็ดี ไม่ใช่ทุกประเทศที่จะประกาศความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ โดยถือว่าศาสนาและความเชื่อเป็นเรื่องที่อยู่ในแดนเสรีภาพของปัจเจกชน รัฐไม่เข้าไปเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมในกิจการทางศาสนา ดังจะกล่าวถึงบางประเทศในหัวข้อ 1.4

สาธารณรัฐฝรั่งเศสในปัจจุบันมีความเด่นชัดในเรื่องการประกาศใช้หลักความเป็นกลางทางศาสนา หรือหลักรัฐฆราวาส (Le principe de laïcité) และการแยกศาสนจักรออกจากรัฐ (La séparation des églises de l'État) ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่การปฏิวัติฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ. 1789 และต่อมา ได้มีการประกาศใช้กฎหมายสำคัญ คือ กฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม ค.ศ. 1905 ว่าด้วยการแยกศาสนจักรออกจากรัฐ โดยรัฐธรรมนูญของสาธารณรัฐฝรั่งเศสฉบับปัจจุบันฉบับปี ค.ศ. 1958 บัญญัติไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 1

⁹ ศาสตราจารย์ด้านเทววิทยา นักบวช นักเขียน และคหบดีชาวเยอรมัน (ค.ศ. 1483-ค.ศ. 1546)

¹⁰ ผู้สนใจศึกษาเพิ่มเติมได้ใน สุรพศ ทวีศักดิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-66. และ Michel Terestchenko, Les grands courants de la philosophie politique, pp. 20-25.

วรรคหนึ่ง¹¹ ว่า “ฝรั่งเศสเป็นสาธารณรัฐที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวแบ่งแยกมิได้ เป็นประชาธิปไตย เป็นกลางทางศาสนาหรือเป็นรัฐฆราวาส และเป็นสาธารณรัฐที่รับรองความเสมอภาคตามกฎหมายของพลเมืองโดยไม่แบ่งแยกแหล่งกำเนิด เชื้อชาติหรือศาสนา รวมทั้งเคารพต่อความเชื่อของทุกศาสนา และมีการบริหารราชการโดยใช้หลักการกระจายอำนาจการปกครอง”

หลักความเป็นกลางทางศาสนาหรือหลักรัฐฆราวาส คือ หลักการที่ว่าด้วยการแบ่งแยกรัฐและการดำเนินการของรัฐออกจากประชาสังคม (ภาคเอกชน) และประชาคมศาสนา โดยรัฐจะยึดหลักความเป็นกลาง ปราศจากอคติ (L’impartialité) และการไม่มีส่วนร่วม (La neutralité) ของรัฐในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศาสนา และขยายความถึงการที่รัฐและองค์กรของรัฐเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้ศาสนจักรด้วย รัฐจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือไม่ยอมรับข้ออ้างหรือเหตุผลใดที่มีลักษณะในทางศาสนา จิตวิญญาณหรือเทววิทยา โดยให้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา การแสวงหาทางจิตวิญญาณและเรื่องเกี่ยวกับเทววิทยาเป็นเรื่องที่อยู่ในแดนส่วนตัวของปัจเจกชน ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับแดนแห่งรัฐ นั่นก็หมายความว่า รัฐไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับโลกทางจิตวิญญาณของปัจเจกชน โลกทางจิตวิญญาณของการศาสนาอยู่ในแดนส่วนตัวของปัจเจกชน ขณะที่เรื่องทางโลกของปัจเจกชนอยู่ในแดนแห่งรัฐที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับคุ้มครองดูแลและผลสนผลประโยชน์ส่วนตัวของปัจเจกชนกับประโยชน์แห่งรัฐ อย่างไรก็ตาม รัฐมีอำนาจและหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง รวมถึงการคุ้มครองและผลสนสิทธิและเสรีภาพที่แตกต่างกันในสังคม จึงอาจมีกรณีที่รัฐเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางศาสนา ดังจะได้กล่าวถึงในภาคที่สองของบทความนี้

จะเห็นว่า รัฐธรรมนูญของประเทศที่บัญญัติยอมรับหลักความเป็นรัฐฆราวาสมีลักษณะตรงข้ามกับรัฐศาสนาและรัฐที่ยอมรับการมีศาสนาประจำชาติ โดยรัฐฆราวาสพยายามแบ่งแยกเขตแดนของเรื่องในทางมหาชน (รัฐ) (La sphère publique) ออกจากเรื่องศาสนาและความเชื่อถือศรัทธาที่อยู่ในเขตแดนของเอกชนหรือปัจเจกชน (La sphère privée) แต่อย่างไรก็ตาม ประเทศที่ยึดหลักการแบ่งแยกศาสนจักรออกจากรัฐก็มีการบังคับใช้หลักความเป็นกลางทางศาสนาที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับนโยบายการเมืองของแต่ละประเทศ

ประการสำคัญที่มักเข้าใจผิดว่ารัฐที่เป็นกลางทางศาสนาจะไม่รับรู้รับรองเรื่องที่อยู่ในแดนของศาสนาหรือเรื่องที่เป็นโลกทางจิตวิญญาณโดยสิ้นเชิง การประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยการแยกศาสนจักรออกจากรัฐ ค.ศ. 1905 และบทบัญญัติมาตรา 1 ของรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศสเป็นสิ่งยืนยันว่ารัฐได้ประกาศรับรู้และรับรองการดำรงอยู่ของศาสนาและความเป็นอิสระมีอำนาจในตัวเองของศาสนจักร หากแต่ยืนยันชัดเจนว่าศาสนาและศาสนจักรมีอยู่ในแดนของปัจเจกชน ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับแดนของรัฐ ซึ่งในประเด็นนี้จะแตกต่างจากรัฐศาสนาและรัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักร รวมทั้งรัฐที่มีศาสนาประจำชาติและยอมรับพหุนิยมทางศาสนา ดังที่จะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

¹¹ Constitution du 4 octobre 1958 prévoit que “La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale. Elle assure l’égalité devant la loi de tous les citoyens sans distinction d’origine, de race ou de religion. Elle respecte toutes les croyances. Son organisation est décentralisée”

แต่ถึงกระนั้นก็ดี ประเทศฝรั่งเศสและประเทศตะวันตกอื่นก็มีข้อพิพาทจำนวนมาก ที่เกี่ยวกับกิจการศาสนาและองค์กรศาสนา ซึ่งข้อพิพาทดังกล่าวเกี่ยวข้องโดยตรงกับการบังคับใช้และการตีความหลักความเป็นรัฐฆราวาส และหลักการแยกศาสนจักรออกจากรัฐ รวมทั้งหลักการเป็นสาธารณรัฐ หลักความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และหลักการผานสิทธิเสรีภาพในสังคม ซึ่งล้วนเป็นหลักกฎหมายที่มีค่าบังคับในระดับรัฐธรรมนูญทั้งสิ้น

1.2 รัฐศาสนา (L'État religieux)

โลกยุคปัจจุบัน (ศตวรรษที่ 21) รัฐศาสนาถูกพิจารณาว่าเป็นรูปแบบที่ล้าหลัง พ้นสมัย¹² และในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญถือว่าเป็นรัฐในยุคก่อนสมัยใหม่ (Pré-moderne) ไม่สอดคล้องกับแนวคิดการเมืองสมัยใหม่ที่สำคัญกับเหตุผล ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิเสรีภาพ อันเป็นหลักการสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย รูปแบบของรัฐศาสนาที่มีใช้อยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ รัฐธรรมนูญของประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ทั้งที่เป็นสาธารณรัฐและอาณาจักร ในบทความนี้ผู้เขียนขอเสนอตัวอย่างรูปแบบของรัฐศาสนาที่ปรากฏตามรัฐธรรมนูญของสาธารณรัฐอิสลามอิหร่าน¹³ โดยภายหลังการปฏิวัติเมื่อปี ค.ศ. 1905 ประเทศอิหร่านได้เปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญก่อนที่จะมีการล้มล้างระบอบกษัตริย์และเปลี่ยนรูปแบบของรัฐมาเป็นสาธารณรัฐอิสลาม (La République islamique) เมื่อปี ค.ศ. 1979¹⁴ และ

¹² เมื่อสังคมมนุษย์เข้าสู่ยุคปฏิวัติภูมิปัญญา โดยเฉพาะในโลกตะวันตกที่หลุดพ้นจากยุคกลาง การปกครองโดยรัฐศาสนาอาจถูกมองว่าล้าหลังและป่าเถื่อน ไม่สอดคล้องกับแนวความคิดมนุษยนิยมและหลักการปกครองระบอบเสรีประชาธิปไตย รัฐศาสนายึดหลักการปกครองระบอบเทวธิปไตยที่เป็นเรื่องของความศรัทธา (La foi) ที่ไม่อาจอธิบายได้ด้วยเหตุผล

¹³ วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, สรุปรายงานการศึกษาดูงานต่างประเทศ สาธารณรัฐอิสลามอิหร่าน, รายงานการศึกษาดูงานหลักสูตรนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ 5, ประเสริฐ สุขศาสน์กวิน, “ระบอบการปกครองอิสลาม อันมีราชาปราชญ์เป็นประมุข : กรณีศึกษาสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน”, ศูนย์อิหร่านศึกษา วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม และประชาไท/ข่าว, “ใครปกครองอิหร่าน : โครงสร้างทางการเมืองอิหร่านโดยสังเขป”, 18 มิถุนายน 2552, สืบค้นออนไลน์ที่ <https://prachatai.com/journal/2009/06/24738> และข้อมูลจาก https://cdn.mashreghnews.ir/old/files/fa/news/1393/11/7/880070_944.pdf เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2563

¹⁴ ประเทศอิหร่านเกิดปฏิวัติอิสลามขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1979 โดยการนำของอาyatollah อิมามโคมัยนี (Imam Khomeiny) เปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นสาธารณรัฐอิสลาม ประเทศอิหร่านจัดระบอบโครงสร้างทางการเมืองและการปกครองโดยยึดระบอบการปกครองตามกฎหมายอิสลาม อันมีราชาปราชญ์เป็นประมุข โดยมีประธานาธิบดีและรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน ประธานาธิบดีเป็นผู้แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีที่ต้องได้รับการยอมรับจากรัฐสภา สาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านมีสถาบันสูงสุด คือ สถาบันแห่งประมุขสูงสุด (Supreme Leader) เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำรัฐ และเป็นผู้ปกครองที่อยู่ในฐานะราชาปราชญ์ ซึ่งเป็นผู้รับรองผลการเลือกตั้งประธานาธิบดี และยังมีอำนาจแต่งตั้งผู้ปกครองทัพ ประมุขฝ่ายตุลาการ และสภาพิเศษซึ่งทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างรัฐสภาและสภาผู้ชี้แนะหรือสภาผู้พิทักษ์ (Guardian council) และสภาผู้เชี่ยวชาญ (Assembly of experts)

นำเอาระบบเทวธิปไตย (La théocratie) ที่ยึดหลักว่าอำนาจอธิปไตยของรัฐ คือ อำนาจของพระเจ้า โดยรัฐธรรมนูญของอิหร่านบัญญัติหลักการ “ศาสนานำการเมือง” ซึ่งก็คือ การเมืองการปกครองของรัฐกับการปฏิบัติศาสนกิจเป็นสิ่งเดียวกัน หลักการปกครองแห่งรัฐก็คือหลักศาสนบัญญัติอิสลาม ไม่ว่าจะเป็นด้านศาสนพิธี การเมืองการปกครอง และด้านสังคม เศรษฐกิจ โดยศาสนจักรอิสลามเห็นว่าการรักษาสິงที่เป็นหลักการศาสนาหรือการควบคุมการออกนอกกลุ่มนอทางของประชาชนชาวมุสลิม ต้องอาศัยกลไกและอำนาจรัฐที่เข้มแข็งมั่นคง

รัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐอิสลามอิหร่าน ค.ศ. 1979¹⁵ มาตรา 1 บัญญัติว่า “ประเทศอิหร่านมีรูปแบบการปกครองของประเทศเป็นสาธารณรัฐอิสลาม” และมาตรา 2 ได้บัญญัติถึงสถานะและบทบาทของศาสนาอิสลาม โดยมีสาระสำคัญว่า สาธารณรัฐอิสลามมีความเชื่อและศรัทธา ดังนี้ 1) อัลเลาะห์เป็นพระเจ้าองค์เดียวและจำเป็นที่ทุกคนต้องยอมทำตามคำสั่งของอัลเลาะห์ 2) การเปิดเผยของพระเจ้า รวมทั้งการมีบทบาทสำคัญของพระองค์เป็นไปเพื่อการอธิบายหลักเกณฑ์อันเป็นกฎหมาย ... 4) ระบบความยุติธรรมของพระเจ้า คือ ความชอบธรรมในการสร้างกฎหมายและระบบกฎหมายของฝ่ายนิติบัญญัติ 5) นิกายชีอะห์ถือว่าอิมามเป็นผู้สืบทอดตามกฎหมายของศาสดามุฮัมมัดและเป็นบุคคลสำคัญที่เป็นศูนย์กลางตามกฎหมายของชุมชนชาวมุสลิม¹⁶ 6) ศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์และเสรีภาพของปัจเจกชน ย่อมมีควบคู่ไปกับความรับผิดชอบต่อพระเจ้า ...

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ศาสนจักรอิสลามได้ผสมรวมเรื่องในทางโลกและเรื่องทางจิตวิญญาณเข้าไว้ด้วยกัน รัฐปกครองและควบคุมปัจเจกชนทั้งในเรื่องทางโลกและเรื่องทางจิตวิญญาณ โดยผ่านกฎหมายของศาสนาอิสลามซึ่งก็เป็นสิ่งเดียวกับกฎหมายแห่งรัฐ เป็นหลักที่เรียกว่า การแทรกแซงเรื่องทางจิตวิญญาณของปัจเจกชนด้วยอำนาจรัฐ (Le principe d’immixtion du pouvoir temporel dans la sphère spirituelle) ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนว่า อำนาจรัฐและอำนาจศาสนจักรเป็นเรื่องเดียวกันที่ควบคุมดูแลทั้งแดนมหานชนและแดนเอกชนหรือเรื่องที่อยู่ในแดนส่วนตัวของปัจเจกชน

1.3 รัฐที่มีการทำข้อตกลงกับศาสนจักรต่าง ๆ (L’État Concordataire) โดยเฉพาะข้อตกลงกับศาสนจักรโรมันคาทอลิกแห่งนครรัฐวาติกัน เป็นรูปแบบที่ใช้ในประเทศในยุโรปในช่วงที่ยังเป็นยุโรปยุคก่อนสมัยใหม่ (Pré-moderne)¹⁷

¹⁵ สืบค้นข้อมูลจาก https://fr.wikipedia.org/wiki/Constitution_de_l'Iran เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2563

¹⁶ บทบัญญัติข้อนี้แตกต่างจากรัฐอิสลามในนิกายสุนหนี่

¹⁷ ศึกษาเพิ่มเติมได้ที่ Elsa Forey, “L’immixtion de l’État dans l’organisation intérieure des cultes reconnus sous le régime concordataire : le gallicanisme et ses faiblesses” ใน État et institutions religieuses : Contribution à l’étude des relations entre ordres juridiques (Société, droit et religion en Europe), pp. 49-56. (Version imprimée)

ในอดีต รัฐในยุโรปมีการทำข้อตกลงระหว่างรัฐกับศาสนจักรต่าง ๆ หลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการทำสนธิสัญญาเกี่ยวกับการศาสนาของรัฐทั้งหลายในเยอรมัน ได้แก่ สนธิสัญญาสันติภาพ ออกซ์เบอร์ก ค.ศ. 1555 และสนธิสัญญาสันติภาพเวสต์ฟาเลีย ค.ศ. 1648¹⁸

ประเทศฝรั่งเศสมีการใช้รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรในระบบการทำข้อตกลงทางศาสนา (Le régime concordataire) นี้ จนกระทั่งมีการประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยการแยกศาสนจักรออกจากรัฐเมื่อปี ค.ศ. 1905 จึงได้ยกเลิกไป แต่ปัจจุบันระบบนี้ยังใช้บังคับอยู่ในแคว้นอัลซาส-โมเซล (L'Alsace-Moselle) ซึ่งในอดีตเคยเป็นดินแดนของประเทศเยอรมนี และกลับมาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ. 1919

ระบบการทำข้อตกลงระหว่างรัฐและศาสนจักรต่าง ๆ ในประเทศฝรั่งเศสเกิดขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1801 เป็นการทำข้อตกลงทางการเมืองว่าด้วยเรื่องศาสนา เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาที่แตกต่างกัน โดยประเทศฝรั่งเศสมีการลงนามทำสนธิสัญญาระหว่างรัฐฝรั่งเศสกับนครรัฐวาติกัน หรือนครรัฐแห่งพระสันตะปาปา ซึ่งเป็นศาสนจักรโรมันคาทอลิก (Le Saint-Siège) ลงนามที่กรุงปารีสเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1801 ภายใต้ระบบข้อตกลงระหว่างรัฐและศาสนจักรโรมันคาทอลิกตั้งแต่ปี ค.ศ. 1801 ถึง ค.ศ. 1905 เป็นผลให้รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับการแต่งตั้งมุขนายกหรือบิชอป โดยมาจากการเจรจาตกลงที่มีความซับซ้อนระหว่างผู้ทรงอำนาจแห่งรัฐกับผู้ทรงอำนาจของศาสนจักรโรมันคาทอลิก ผ่านข้อเสนอแนะของรัฐมนตรีที่รับผิดชอบด้านการศาสนา ซึ่งโดยปกติจะมีความเชื่อมโยงกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และเป็นข้อเสนอที่มาจากคำแนะนำของนักการเมือง แนวทางการปฏิบัติเช่นนี้เป็นสาเหตุของปัญหาทางการเมืองว่าด้วยเรื่องศาสนาในช่วงต้นการปกครองระบอบสาธารณรัฐที่สาม (ค.ศ. 1870 ถึง ค.ศ. 1940) ซึ่งเกิดขบวนการต่อต้านศาสนจักร (Le mouvement anticlérical) และนำมาสู่การตรากฎหมายหลายฉบับเพื่อปฏิรูปการศึกษาที่อิงอยู่กับศาสนจักร¹⁹ ในช่วงทศวรรษที่ 80 และก่อนที่จะประกาศใช้กฎหมายแยกศาสนจักรออกจากรัฐในปี ค.ศ. 1905 แต่อย่างไรก็ดี ปรากฏว่าแม้ว่าการเมืองส่วนใหญ่ในประเทศฝรั่งเศสจะเป็นผู้ที่มีความคิดต่อต้านศาสนจักร (L'anticlérical) แต่ก็ยังเห็นประโยชน์ของการรักษาระบบข้อตกลงระหว่างรัฐกับศาสนจักร ทั้งนี้ เพราะเป็นสิ่งที่รัฐสามารถควบคุมแผนทางศาสนาของประชาชนได้

¹⁸ ผู้สนใจศึกษาเพิ่มเติมได้ใน สุรพศ ทวีศักดิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 52-53.

¹⁹ ผู้สนใจโปรดศึกษาเพิ่มเติมที่ วิศรุต คิตติ, “หลักความเป็นกลางทางศาสนาในสถานศึกษา : ศึกษาเปรียบเทียบการสวมใส่เครื่องแต่งกาย การประดับเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ที่มีลักษณะบ่งชี้ทางศาสนาในสถานศึกษาของฝรั่งเศสและไทย”, วารสารวิชาการศาลปกครอง ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน) 2563, หน้า 34-62. และในบริบทประเทศเยอรมัน โปรดอ่าน วิชชา เนตรหัตถ์, “วิวัฒนาการของแนวคิดว่าด้วย “เสรีภาพทางศาสนาในสถานศึกษาในระบบกฎหมายเยอรมัน” กรณีศึกษาจากคดีรูปปั้นพระเยซูในห้องเรียน คดีครูสวมผ้าคลุมศีรษะ และคดีบูร์กินีในชั้นเรียนว่ายน้ำ”, วารสารวิชาการศาลปกครอง ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน) 2564, หน้า 60-87.

นอกจากการทำข้อตกลงระหว่างรัฐและศาสนจักรโรมันคาทอลิกแล้ว ประเทศฝรั่งเศสยังเคยมีการทำข้อตกลงระหว่างรัฐกับนิกายโปรเตสแตนต์ และข้อตกลงกับศาสนายูดาแห่งอิสราเอล ซึ่งทั้ง 3 ศาสนาและนิกายดังกล่าว มีความเกี่ยวพันกันทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของศาสนายูดาและศาสนาคริสต์ (Le judéo-christianisme) แต่ในอดีตประเทศฝรั่งเศสไม่เคยมีการทำข้อตกลงระหว่างรัฐกับศาสนาอิสลาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ในช่วงทศวรรษหลังมานี้ประเทศฝรั่งเศสมีปัญหาความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามศาสนาและความเชื่อของชาวมุสลิมซึ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น นักการเมืองฝรั่งเศสจึงมีแนวคิดเกี่ยวกับการทำข้อตกลงกับองค์กรศาสนาอิสลามแห่งฝรั่งเศส²⁰ และปัจจุบันรัฐบาลฝรั่งเศสก็ได้ทำข้อตกลงร่วมกับองค์กรอิสลามแห่งฝรั่งเศส และได้ตรากฎบัตรว่าด้วยหลักการของอิสลามแห่งฝรั่งเศส (La Charte des principes de l'islam de France) ขึ้นในเดือนมกราคม ค.ศ. 2021

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวคิดการทำข้อตกลงระหว่างรัฐกับศาสนจักรดังกล่าว เป็นเรื่องของความร่วมมือ (Une coopération) ระหว่างรัฐและศาสนจักร ซึ่งเป็นมิติของการเมืองว่าด้วยศาสนา (Le politico-religieux) ในการผสมผสานและควบคุมดูแลเรื่องทางโลกของปัจเจกชนที่อยู่ในแดนของรัฐและเรื่องทางจิตวิญญาณที่อยู่ในแดนของศาสนจักร ลักษณะความร่วมมือระหว่างรัฐและศาสนจักรของรัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักรนี้มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับนิติสัมพันธ์ในรัฐที่มีศาสนาประจำชาติและรับรองพหุนิยมทางศาสนา ดังจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

1.4 รัฐที่มีศาสนาประจำชาติ (Une religion nationale) และอุปถัมภ์ศาสนาอื่น (Le pluralisme religieux) ตัวอย่างของประเทศไทย

เมื่อรัฐต่าง ๆ ในยุโรปเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ที่อำนาจอธิปไตยสูงสุดของรัฐอยู่ที่ฝ่ายฆราวาส แต่ละประเทศก็มีการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและศาสนจักรในลักษณะที่แตกต่างกันตามประวัติศาสตร์การเมืองว่าด้วยเรื่องศาสนาของแต่ละประเทศ เช่น ประเทศอังกฤษยังคงรับรองศาสนาคริสต์นิกายอังกลิกัน (Anglican) เป็นศาสนาทางการของประเทศหรือเป็นศาสนาประจำชาติ แต่รับรองความเป็นพหุนิยมทางศาสนา บางประเทศแม้ไม่ระบุศาสนาประจำชาติ แต่ให้การสนับสนุนศาสนาหรือนิกายศาสนาใดเป็นพิเศษ โดยเฉพาะประเทศยุโรปตะวันออกบางประเทศที่มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์กับศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ซึ่งเป็นศาสนาประจำจักรวรรดิไบแซนไทน์ (L'Empire Byzantine)

สำหรับประเทศไทย การเกิดรัฐสมัยใหม่ของรัฐไทยเกี่ยวกับการสร้างรัฐชาติที่มีอำนาจอธิปไตยรวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ปฏิเสธอำนาจของเจ้านครหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าไม่ได้มีลักษณะการเกิดรัฐสมัยใหม่จากการปฏิเสธอำนาจของศาสนจักรดังเช่นการเกิดรัฐสมัยใหม่ในยุโรป ในทางตรงกันข้ามประวัติศาสตร์ของรัฐไทยกับศาสนจักรพุทธหรือ “พุทธจักร” มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อธิบายด้วย “ทฤษฎีสองกงล้อ” ที่ประยุกต์ใช้แนวคิดจักรพรรดิธรรมราชาคู่กับพุทธธรรมราชา มีกงล้อหนึ่ง คือ “อาณาจักร”

²⁰ สืบค้นข้อมูลจาก <https://www.lavie.fr/actualite/societe/pourquoi-le-concordat-avec-lislam-est-impossible-8389.php> เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2563

และอีกกึ่งหนึ่ง คือ “พุทธจักร” โดยกึ่งทั้งสองมี “ธรรมราชา” ปกครองอาณาจักรและมีอำนาจเหนือพุทธจักร ทั้งในด้านการส่งเสริมสนับสนุน (ในลักษณะที่มุ่งให้เป็นศาสนาประจำชาติ) และการกำกับไม่ให้มีอำนาจเป็นเอกเทศจากอำนาจรัฐ ซึ่งประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและศาสนจักรพุทธในลักษณะที่อำนาจรัฐอยู่เหนือกว่าเช่นนี้ เกิดขึ้นตั้งแต่รัฐพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งจักรวรรดิเมาริยะในชมพูทวีป ซึ่งเป็นต้นแบบของรัฐพุทธศาสนาของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ และดำรงความสัมพันธ์เช่นนี้จนถึงยุคปัจจุบัน²¹ ดังจะเห็นได้จากการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พุทธศักราช 2445 ปราบกฎหลักการและเหตุผลว่า “ทุกวันนี้ การปกครองข้างฝ่ายพระราชอาณาจักร ก็ได้ทรงพระราชดำริแก้ไขและจัดตั้งแบบแผนการปกครองให้เรียบร้อยเจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นหลายประการแล้ว และฝ่ายพระพุทธรูปนั้น การปกครองสงฆ์มณฑลย่อมเป็นการสำคัญทั้งในประโยชน์แห่งพระศาสนา และในประโยชน์ความเจริญของพระราชอาณาจักรด้วย ถ้าการปกครองสงฆ์มณฑลเป็นไปตามแบบแผนอันเรียบร้อย พระศาสนาก็จะรุ่งเรืองถาวร และจะชักนำประชาชนทั้งหลายให้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปศาสดาโนวาท ประพฤติสมาบัติและร่ำเรียนวิชาคุณในสงฆ์สำนักยิ่งขึ้นเป็นอันมาก มีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงสงฆ์มณฑลให้เจริญคุณสมบัติมั่นคงสืบไปในพระศาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติไว้สืบไป” บทบัญญัติหลักการและเหตุผลของการตรากฎหมายฉบับนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการที่รัฐ (ราชอาณาจักร) ไทยรับรู้และรับรองความมีอยู่ของสถาบัน “พระพุทธรูป” และมุ่งจะทำนุบำรุงส่งเสริมสถาบันพระพุทธรูปศาสนาให้มั่นคงสถาพรเคียงคู่ไปกับราชอาณาจักรไทย แสดงให้เห็นว่า “พระพุทธรูป” เป็นสถาบันทางกฎหมายดั้งเดิมที่มีความเป็นอิสระและมีอธิปไตย (ทางจิตวิญญาณ) ที่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนโดยรัฐไทย ทั้งนี้ การส่งเสริมทำนุบำรุงด้วยการ “ปฏิรูป” โครงสร้างองค์กรพระพุทธรูป และสถาปนาองค์กรปกครองคณะสงฆ์ขึ้นเรียกว่า “มหาเถรสมาคม” เพื่อประชุมปรึกษาหารือในกิจการคณะสงฆ์และพุทธศาสนา โดยมีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์ของทั้งพุทธศาสนาและราชอาณาจักรไทย ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐไทยและพระพุทธรูปดังกล่าวข้างต้น เป็นความสัมพันธ์ในมิติของกฎหมายรัฐธรรมนูญที่รัฐจัดวางเรื่องการเมืองว่าด้วยศาสนาในลักษณะที่มุ่งแสดงโดยพฤตินัยว่ารัฐไทยเป็นรัฐที่มีศาสนาประจำชาติ และการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ฯ ที่จัดโครงสร้างองค์กรคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ในลักษณะรวมศูนย์การปกครองพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรนี้ ใช้บังคับเพื่อการปกครองคณะสงฆ์ในกิจการทางธรรม ไม่ได้มีลักษณะเป็นการจัดตั้งองค์กรและหน่วยงานของรัฐเพื่อดำเนินกิจการทางโลก

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน มาตรา 7 บัญญัติว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก” ซึ่งบทบัญญัติเช่นนี้ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทุกฉบับ ถึงแม้ว่าจะไม่เคยมีรัฐธรรมนูญไทยฉบับใดบัญญัติให้พระพุทธรูปเป็นศาสนาประจำชาติอย่างชัดเจน แต่การที่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้พระมหากษัตริย์

²¹ ผู้สนใจศึกษาเพิ่มเติมได้ใน สุรพศ ทวีศักดิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 69-170.

ทรงเป็นพุทธมามกะ ถือได้ว่าเป็นการรับรองโดยปริยายหรือโดยพฤตินัยว่าประเทศไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ เนื่องจากศาสนาพุทธนอกจากจะมีความเป็นมาที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ชาติไทยและเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือแล้ว พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นประมุขและสัญลักษณ์ของประเทศ ทั้งข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ทุกพระองค์ล้วนมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์หรือพระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงประกาศไว้ว่า²² “ข้าพเจ้าย่อมรู้สึกรู้ว่า เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าที่จะต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งคู่กับพระราชอาณาจักร ให้ดำเนินไปในทางวัฒนาถาวรพร้อมกันทั้งสองฝ่าย” (พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ 5) “ถ้าข้าพเจ้าจะขอแก่ท่านทั้งหลายว่า พุทธศาสนาเป็นของไทยเรามาช้วนกันนับถือพระพุทธศาสนาเถิด ... เพราะเหตุฉะนั้น เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทยจะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพระพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6) “เมื่อข้าพเจ้ามีโอกาสไปเยือนสำนักวาติกันเมื่อปีคริสต์ศักราช 1960 สมเด็จพระสันตะปาปาจอห์น ปอล ที่ 2 ตรัสถามถึงคนไทยนับถือศาสนาไม่น้อยเพียงใด ข้าพเจ้าทูลตอบว่า คนไทยเป็นศาสนิกชนที่ดีทั่วกัน ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติ” (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9) นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์บางพระองค์ก็ได้ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุในระหว่างเวลาที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ได้แก่ สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นต้น จึงเป็นไปโดยปริยายหรือโดยพฤตินัยว่าประเทศไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

กรณีของประเทศฝรั่งเศส ก่อนที่จะมีการตรากฎหมายแยกศาสนจักรออกจากรัฐ เมื่อปี ค.ศ. 1905 ก็ไม่เคยมีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญให้ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเป็นศาสนาประจำชาติ แม้จะปรากฏว่าคณะทูตของพระสันตะปาปาต้องการให้มีกฎหมายบัญญัติให้ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเป็นศาสนาประจำชาติก็ตาม ก็ทำได้เพียงแค่การบัญญัติรับรองว่า ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเป็น “ศาสนาที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือ” ในยุคของจักรพรรดินโปเลียนเท่านั้น

ประเด็นการเรียกร้องให้มีการบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทย มีปรากฏในช่วงการตรารัฐธรรมนูญฉบับใหม่แต่ละครั้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2560 แต่ก็ไม่สำเร็จ มีเพียงการบัญญัติรับรองไว้เป็นครั้งแรกในหมวดแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐด้านศาสนาตามมาตรา 79²³

²² อ้างใน พระธรรมโกศาจารย์, “ศาสนาประจำชาติไทย”, สืบค้นข้อมูลจาก <https://www.mcu.ac.th/article/detail/14216> เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2563

²³ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 79 บัญญัติว่า

“รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต”

ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และรับรองต่อมาตามมาตรา 67²⁴ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ว่า “พระพุทธรูปเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน”²⁵ แต่ไม่ได้บัญญัติโดยชัดแจ้งว่าเป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งมีลักษณะเดียวกับการรับรองศาสนาคริสต์ในประเทศฝรั่งเศสยุคจักรพรรดินโปเลียน

นอกจากนี้ หากพิจารณาบทบัญญัติมาตรา 67 วรรคสอง ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในหมวดแนวนโยบายแห่งรัฐที่นอกจากจะบัญญัติเฉพาะเจาะจงถึงการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธรูปอันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน โดยรัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญาแล้ว ยังบัญญัติให้รัฐต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธรูปศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าวด้วย จึงแสดงให้เห็นอย่างหนักแน่นโดยปริยายว่า พระพุทธรูปเป็นศาสนาประจำชาติไทยที่ต้องมีการทำนุบำรุงและป้องกันการบ่อนทำลาย

อย่างไรก็ดี รัฐธรรมนูญไทยทุกฉบับก็บัญญัติรับรองความเป็นรัฐพหุนิยมทางศาสนา โดยบัญญัติให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก คือ ทรงต้องทำนุบำรุงอุปถัมภ์ศาสนาทั้งหลายในประเทศไทย โดยไม่ทรงแบ่งแยกว่าเป็นศาสนาใดด้วย เป็นการสะท้อนความจริงในประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ของไทยทรงเป็นตัวแทนของชาติประกาศความมีน้ำใจกว้างขวาง ไม่รังเกียจกีดกันผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสศาสนาต่างที่เข้ามาอยู่อาศัยในแผ่นดินไทย ซึ่งก็เป็นหลักการที่ดำเนินต่อเนื่องมาถึงยุคปัจจุบัน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาที่บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญของประเทศเป็นเพียงสิ่งที่แสดงถึงนโยบายการเมืองว่าด้วยเรื่องศาสนาเท่านั้น มิได้เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงอำนาจอิสระของศาสนาจักรในรัฐประเภทต่าง ๆ ซึ่งในหัวข้อต่อไปจะได้อธิบายถึงหลักการทางกฎหมายที่ยืนยันความเป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตนเองของศาสนจักร

²⁴ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 67 บัญญัติว่า

“รัฐพึงอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธรูปศาสนาและศาสนาอื่น

ในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธรูปศาสนาอันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธรูปศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าวด้วย”

²⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ <https://www.ilaw.or.th/node/4080>.

2. หลักการว่าด้วย “อธิปไตยในทางจิตวิญญาณ” (La souveraineté spirituelle) ศึกษาผ่านทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง (La théorie de l’institution et de la fondation) : รัฐมีความเป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตัวเองที่ไม่ขึ้นกับศาสนจักรฉันใด ศาสนจักรก็มีความเป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตนเองไม่ขึ้นกับรัฐฉันนั้น (L’autonomie des institutions religieuses)

การศึกษาหัวข้อนี้มีประเด็นคำถามเบื้องต้นว่า กรอบรัฐธรรมนูญแห่งรัฐที่กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา และกฎหมายของรัฐที่บัญญัติเกี่ยวกับศาสนาเป็นสิ่งที่แสดงถึงอำนาจเหนือของรัฐในแง่ที่เป็นอำนาจจัดตั้งศาสนจักรหรือไม่ ? คำตอบ คือ ไม่ใช่ รัฐสมัยใหม่ไม่ได้อยู่ภายใต้ศาสนจักรและไม่ได้ถูกจัดตั้งโดยอำนาจของศาสนจักรฉันใด ศาสนาและศาสนจักรทั้งในอดีตและปัจจุบันก็ไม่ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ด้วยอำนาจของรัฐฉันนั้น นั่นคือ ศาสนจักรมีอำนาจอิสระในตัวเองและมีระบบกฎหมายของศาสนจักร (L’ordre juridique religieuse)

หากพิจารณาระบบกฎหมายทางกฎหมายภายใต้บริบทของรัฐสมัยใหม่ ระบบกฎหมายที่มีค่าเป็นกฎหมายในสังคมมนุษย์ มิได้มีเพียงกฎหมายบ้านเมืองของนักกฎหมาย (Le droit positif du juriste) เท่านั้น ในมุมมองทางสังคมวิทยากฎหมายและประวัติศาสตร์กฎหมาย ระบบกฎหมายทางกฎหมายในสังคมเป็นระบบพหุนิยม (La pluralité des ordres juridiques)²⁶ ซึ่งมีระบบกฎหมายของศาสนจักรรวมอยู่ด้วย ทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้งที่มีชื่อเต็มว่า “ทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง” : ความเรียงว่าด้วยพลวัตของสังคม (La Théorie de l’institution et de la fondation : Essai de vitalisme social) ศาสตราจารย์โมริซ โอริอู ได้แสดงการวิเคราะห์ว่า “สถาบัน” (L’institution) คืออะไร โดยนำเสนอความคิดเกี่ยวกับ “พลวัต” หรือ “ความมีชีวิต” (Vitalité) ของ “สถาบัน ” ในกระบวนการก่อตั้งสถาบันทั้งหลายในสังคม จึงเป็นทฤษฎีกฎหมายในสำนักสังคมวิทยากฎหมายหรือสำนักประวัติศาสตร์ในเชิงนิติปรัชญาที่นำมาอธิบายถึง “สถาบันรัฐ” และ “สถาบันศาสนา” ซึ่งก็คือ “ศาสนจักร” โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ความเป็นอิสระของสถาบันศาสนา อธิบายด้วยทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง (La théorie de l’institution et de la fondation)²⁷

²⁶ Guy Rocher, “Pour une sociologie des ordres juridiques”, Les Cahiers de droit, Volume 29, numéro 1, 1988., pp. 108-109.

²⁷ ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก Maurice Hauriou, “La théorie de l’institution et de la fondation (Essai de vitalisme social) ใน Cahiers de la nouvelle journée, numéro 4, 1925, pp. 1-45. และ Elsa Forey, “Fondement et champ de l’autonomie institutionnelle” ใน “État et institutions religieuses”, pp. 9-31.

ทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้งนี้อธิบายเป็นครั้งแรกโดยศาสตราจารย์โมริซ โอริอู ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20²⁸ เป็นทฤษฎีกฎหมายที่ผสมผสานกับข้อความคิดในทางสังคมวิทยา²⁹ มีสาระสำคัญ คือ สถาบัน (Une institution) ทั้งหลายเป็นการรวมกันของ (1) ความคิดหลักหรือความคิดชี้้นำในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง (Une idée d'œuvre ou d'entreprise) ซึ่งความคิดชี้ำนั้เกิดขึ้นจริงและดำรงอยู่ในระบบพหุนิยมของกฎหมายในสังคม (La pluralité des ordres juridiques) และเพื่อที่จะทำให้ความคิดหลักนี้บรรลุผล (2) จะต้องมียานาจที่จัดตั้งขึ้น (Le pouvoir organisé) ให้แก่องค์กรทั้งหลายในสถาบันนั้น ๆ และประการสำคัญ คือ บรรดาสมาชิกของสถาบันต่างให้ความสำคัญต่อการบรรลุผลของความคิดหลักดังกล่าว ซึ่ง (3) ทำให้เกิดกระบวนการในการสื่อสารที่ดำเนินการโดยองค์กรทางอำนาจ และการกำหนดกฎเกณฑ์โดยกระบวนการที่มีการจัดตั้งของสถาบัน เพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายตามความคิดหลัก (Les manifestations de communion)

เอลซ่า โฟเรย์ (Elsa Forey)³⁰ ได้นำทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้งมาวิเคราะห์ศาสนจักร โดยอธิบายว่า สิ่งที่มีลักษณะเป็น “สถาบัน” ไม่ว่าสถาบันใด ๆ จะมีลักษณะร่วมกัน คือ ความเป็นอิสระและมีอำนาจในตัวเอง (L'autonomie) สถาบันแต่ละแห่งจึงมีกฎหมายของตนเองที่ประกอบด้วยกฎเกณฑ์ทางกฎหมาย ซึ่งก็คือ ตัวสถาบันหรือองค์กรแห่งสถาบันที่จัดตั้งขึ้นและการกำหนดมาตรฐานการประพฤติปฏิบัติของสมาชิก และกฎเกณฑ์ทางวินัยที่มีขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันต่อการเคารพกฎหมายของสถาบัน จึงต้องมีการบังคับและการลงโทษ สถาบันศาสนาก็เช่นกัน ศาสนจักรมีอำนาจอิสระที่เกิดขึ้นและมีอยู่ด้วยธรรมชาติของศาสนจักรนั่นเอง ไม่ได้เกิดจากอำนาจจัดตั้งภายนอก อำนาจอิสระโดยแท้เช่นว่านี้มีอยู่เพื่อที่ศาสนจักรจะดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายของการก่อตั้งสถาบัน นั่นคือ การนำมนุษย์ไปสู่การค้นพบสัจธรรมทางจิตวิญญาณ ในแง่นี้ความเป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตนเองของศาสนจักรจึงมีอยู่ในกระบวนการก่อตั้งสถาบันศาสนานั้นเอง มิได้เกิดจากการจัดตั้งหรือการมอบอำนาจจากสถาบันอื่น เรียกว่าศาสนจักรมีความเป็นอิสระในเชิงสถาบัน (L'autonomie institutionnelle) กล่าวโดยเฉพาะเจาะจงก็คือศาสนจักรมิได้เกิดจากการจัดตั้งโดยกฎหมายของรัฐ ดังนั้น สถาบันศาสนาจึงมีอำนาจโดยแท้ในการกำหนดตัวเองตามมาตรฐานของศาสนจักรนั่นเอง กล่าวคือ มีอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ที่มีค่าบังคับเป็นกฎหมายของตนเอง (Les ordres juridiques religieux) และมีอำนาจบังคับให้สมาชิกของสถาบันศาสนาที่เข้าร่วมด้วยความเชื่อถือศรัทธาต้องประพฤติปฏิบัติตาม รวมทั้งมีอำนาจลงโทษสมาชิกที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของศาสนจักร นอกจากนี้แล้ว สถาบันศาสนามีการจัดระเบียบองค์กรภายในศาสนจักรอย่างอิสระ โดยอาศัย

²⁸ ศาสตราจารย์โมริซ โอริอู (Maurice Hauriou) ได้เขียนบทความชื่อว่า “ทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้ง” : ความเรียงว่าด้วยพลวัตของสังคม (La Théorie de l'institution et de la fondation : Essai de vitalisme social) ใน Cahiers de la nouvelle journée ฉบับที่ 4 ปี ค.ศ. 1925, หน้า 1-45. โดยมีเนื้อหาสำคัญอธิบายถึงลักษณะของ “สถาบัน” และความมีชีวิต (Vitalité) ของ “สถาบัน” (L'institution) รวมทั้งกระบวนการก่อตั้งสถาบันทั้งหลายในสังคมมนุษย์

²⁹ ได้รับอิทธิพลความคิดจากเอมิล ดูร์กheim (Emile Durkheim) นักสังคมวิทยาคนสำคัญของฝรั่งเศส

³⁰ Elsa Forey, *Ibid.*, pp. 33-86.

อำนาจก่อตั้ง ดำเนินการและออกกฎหมายที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติของสถาบันศาสนานั้นเอง และย้ำว่าไม่ได้มาจากการมอบอำนาจของรัฐ หากแต่ในความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับรัฐ กฎหมายของรัฐย่อมจะต้องบัญญัติรับรองความเป็นอิสระของสถาบันศาสนา ประเด็นนี้มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองว่าด้วยศาสนาของรัฐ (Le politico-religieux) ตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ด้วยสมมติฐานเช่นนี้ ทฤษฎีทางกฎหมายเกี่ยวกับความเป็นอิสระของสถาบันศาสนาจึงมีพื้นฐานมาจากการรับรู้และรับรองของรัฐที่ประกาศยอมรับความเป็นอิสระของสถาบันศาสนา (La reconnaissance étatique) ถือเป็นการรับประกันว่ารัฐจะไม่แทรกแซงการพัฒนากฎหมายภายในของสถาบันศาสนา รวมทั้งการจัดองค์กรภายในและการดำเนินงานของศาสนจักร ทั้งนี้ รูปแบบและระดับของการรับรู้รับรองความเป็นอิสระของศาสนจักร ย่อมแตกต่างกันในรัฐฆราวาส รัฐศาสนา รัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักร และรัฐที่มีศาสนาประจำชาติแต่รับรองพหุนิยมทางศาสนา

โดยในระบบรัฐฆราวาสของฝรั่งเศส รัฐรับรู้รับรองความเป็นอิสระของศาสนจักรด้วยการแยกศาสนจักรออกจากรัฐ อันเป็นการประกันหลักการไม่แทรกแซงอำนาจทางโลกโดยศาสนจักร และการไม่แทรกแซงอำนาจทางจิตวิญญาณโดยรัฐ และเป็นการเสริมสร้างความเป็นอิสระของสถาบันทางศาสนา ในขณะที่รัฐศาสนารับรองความเป็นอิสระและการมีอำนาจปกครองตนเองของศาสนจักรด้วยการทำให้ศาสนจักรเป็นสิ่งที่เดียวกับรัฐ ส่วนรัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักรและรัฐที่มีศาสนาประจำชาติแต่รับรองความเป็นพหุนิยมทางศาสนาจะมีลักษณะของความร่วมมือระหว่างรัฐและศาสนจักร แต่ก็ยังแยกแดนของเรื่องทางโลกและเรื่องทางจิตวิญญาณออกจากกัน

นอกจากนี้ นักกฎหมายอีกท่านหนึ่ง คือ ซานติ โรมานโน (Santi Romano)³¹ ได้อธิบายยืนยันหลักการของทฤษฎีสถาบันและการก่อตั้งไว้ชัดเจนว่า ทุกกลุ่มที่มีการจัดตั้ง (สถาบัน) (Chaque groupe organisé) ย่อมมีกฎเกณฑ์ทางกฎหมายของกลุ่ม (สถาบัน) ดังนั้น ทุกสถาบันย่อมมีระบบกฎเกณฑ์ทางกฎหมาย (Un ordre juridique) ของตน และย้ำอีกครั้งว่า แต่ละสถาบันเป็น “โลกแห่งกฎหมายในตัวเองที่สมบูรณ์ตามแบบฉบับและตามวัตถุประสงค์ของตนเอง” (Chaque institution est un monde juridique en soi, complet dans son genre et pour ses fins) ซานติ โรมานโน มีความสนใจเป็นพิเศษในระบบกฎหมายของคริสตจักรโรมันคาทอลิก (L’Église catholique) โดยกล่าวไว้ว่า คริสตจักรโรมันคาทอลิกเป็น “สถาบันดั้งเดิมเริ่มแรก” (Une institution originaire) นั่นคือ ศาสนจักรและกฎหมายของศาสนจักรโรมันคาทอลิกไม่ได้จัดตั้งขึ้นโดยสถาบันอื่นใด ตามนัยนี้ความเป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตนเองของคริสตจักรโรมันคาทอลิกไม่ได้มาจากการมอบให้โดยรัฐ แต่เกิดจากอำนาจของศาสนจักรนั่นเอง โดยอาศัยอำนาจอิสระนี้ศาสนจักรจึงได้พัฒนากฎหมายของตัวเอง เรียกว่า ศาสนบัญญัติ

³¹ ศาสตราจารย์กฎหมายมหาชนแห่งมหาวิทยาลัยโรม ประเทศอิตาลี ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานสภาแห่งรัฐในยุคของมุสโสลินี

(Le droit canonique)³² ซึ่งใช้บังคับแก่คริสตศาสนิกชนและทุกภาคส่วนที่เป็นองค์การของศาสนจักร ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าความเป็นอิสระของระบบกฎหมายของศาสนจักรเกิดขึ้นและมีอยู่ก่อนที่รัฐจะประกาศรับรู้รับรองสถานะของศาสนบัญญัติ (La reconnaissance étatique) การรับรู้รับรองโดยรัฐไม่ได้เป็นพื้นฐานที่มาของความเป็นอิสระและมีตัวตนของศาสนจักร

แม้ว่าการที่รัฐรับรู้และรับรองกฎหมายทางกฎหมายของพระหรือนักบวชในศาสนา หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ระบบกฎหมายศาสนา (L'ordre ecclésiastique) ย่อมจะมีผลต่อระบบกฎหมายของรัฐที่ใช้บังคับกับปัจเจกชนก็ตาม แต่การที่รัฐไม่รับรู้รับรองกฎหมายของพระหรือนักบวชในศาสนากลับไม่ได้เป็นประเด็นเกี่ยวกับความเป็นอิสระของศาสนจักร แท้จริงแล้วการที่รัฐไม่รับรู้รับรองนั้นส่งผลเพียงการไม่มีผลบังคับในรัฐ แต่ยังคงมีผลนอกแดนแห่งรัฐ คือ มีผลในแดนแห่งศาสนจักร เช่น รัฐอาจออกกฎหมายอนุญาตให้บาทหลวงหรือนักบวชแต่งงานได้ ในขณะที่กฎหมายของศาสนจักรบัญญัติห้ามไว้ รัฐและศาสนจักรเป็นโลกแห่งกฎหมายสองโลก ซึ่งโลกหนึ่งสามารถมีอิทธิพลต่ออีกโลกหนึ่ง แต่ยังคงดำรงอยู่ตามกฎหมายหรือสามารถคงความแตกต่างและเป็นอิสระได้เสมอ

ซานติ โรมานโน (Santi Romano) ได้แยกระบบกฎหมายศาสนา (Les droits ecclésiastiques) ออกเป็น 2 ส่วน³³ คือ ศาสนบัญญัติ (Le droit canonique) ซึ่งเป็นกฎหมายภายในของศาสนจักร ตราขึ้นโดยศาสนจักร และศาสนประเพณีของรัฐซึ่งเป็นกฎหมายที่รัฐตราขึ้นเกี่ยวกับการศาสนา (Le droit d'État portant sur des matières ecclésiastiques) โดยประเด็นสำคัญ คือ ระบบกฎหมายแห่งรัฐจะไม่เข้าไปแทรกแซงหรือตั้งคำถามต่อความเป็นอิสระและมีอำนาจในตัวเองของศาสนจักร (L'autonomie de l'Église) นักกฎหมายอิตาลีท่านนี้กล่าวซ้ำอีกครั้งว่า เกี่ยวกับประเด็นนี้ระบบกฎหมายมี 2 ระบบ เคียงคู่กันในโลก 2 โลก คือ เรื่องทางโลกและเรื่องทางจิตวิญญาณ ทั้งสองระบบต่างมีแหล่งกำเนิดเฉพาะของตน (Ses propre sources) มีการจัดองค์กรของตน (Ses organisations) และมีอำนาจในเชิงลงโทษสมาชิกของตน (Ses sanctions propres) กฎหมายแห่งรัฐและกฎหมายศาสนาอาจจะบังเอิญบัญญัติไว้เหมือนกันหรือสอดคล้องต้องกัน หรืออาจจะบัญญัติไว้ตรงกันข้ามกันก็ย่อมได้ นอกจากนี้ ระบบกฎหมายทั้งสองอาจจะส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน เป็นข้อสมมติฐานให้อีกฝ่ายหนึ่ง หรืออาจจะรับรู้รับรองอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ต่างฝ่ายก็อาจจะขัดแย้งหรือเพิกเฉยต่อกฎหมายของอีกฝ่ายหนึ่งก็ได้เช่นกัน โดยต่างฝ่ายต่างรับผิดชอบอยู่ในแดนของตน นั่นคือ กฎหมายแห่งรัฐรวมถึงระบบศาลของรัฐดูแลในแดน

³² สำหรับศาสนบัญญัติของคริสตจักรโรมันคาทอลิก (Le droit canonique) หรือกฎหมายของพระหรือนักบวช (La loi ecclésiastique) เป็นระบบกฎหมายของศาสนาที่แยกจากระบบกฎหมายของรัฐ (Le droit étatique) แต่ในรัฐศาสนาของอิสลาม ศาสนบัญญัติซึ่งเรียกว่า กฎหมายชะรีอะฮ์ (La loi charia) เป็นสิ่งเดียวกับกฎหมายของรัฐ (Le droit étatique)

³³ Santi Romano, L'ordre juridique, date de 1917, la traduction française, 2ème édition, 1946 อ้างใน Elsa Forey, *Ibid.*, pp. 36-37.

ของเรื่องทางโลก และกฎหมายศาสนาและการควบคุมดูแลศาสนวินัยในกิจการที่มุ่งไปสู่ผลทางจิตวิญญาณ เป็นเรื่องที่อยู่ในเขตอำนาจของศาสนจักร

เกี่ยวกับสถาบันพระพุทธศาสนา มีข้อพิจารณาเกี่ยวกับนิติสัมพันธ์ระหว่างรัฐ (ราชอาณาจักร) ไทยและสถาบันพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีกรอบของกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งในประเด็นนี้ผู้เขียน จะได้ศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดในบทวิเคราะห์หลักกฎหมายจากคดีปกครอง : คดีพิพาทเกี่ยวกับการดำเนินกิจการและการบริหารบุคลากรขององค์กรทางศาสนา ศึกษากรณีศาสนาพุทธ

2.2 ลักษณะของอำนาจอธิปไตยทางจิตวิญญาณของศาสนจักร (La notion de souveraineté spirituelle)³⁴

ดังที่ได้ทราบแล้วว่า ศาสนจักรเป็นสถาบันที่มีลักษณะเป็น “สังคมอุดมคติ ที่สมบูรณ์แบบ” (La société parfaite) หรืออาจเรียกว่าเป็น “อาณาจักรของพระเจ้า” (Le Royaume de Dieu) ที่เป็นอิสระและมีอำนาจปกครองตนเองซึ่งเป็นอำนาจดั้งเดิม (Le pouvoir originaire) ไม่ได้รับมอบอำนาจมาจากสถาบันอื่นใด (Le caractère originaire de l'ordre, non établi par aucune autre institution) อำนาจดั้งเดิมของศาสนจักรนี้เป็นอำนาจที่มาจากภารกิจในนามของพระเจ้า (La vocation divine) และอำนาจอธิปไตยของศาสนจักรเป็นคนละส่วนกับอำนาจอธิปไตยแห่งรัฐ อันเป็นผลมาจากการมีจุดประสงค์หรือเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจงของศาสนจักร ดังนั้น ศาสนจักรจึงเป็น “ประชาคมที่มีอำนาจอธิปไตย” (Une société souveraine) ในขอบเขตของเรื่องทางจิตวิญญาณอันเป็นเป้าหมายหรือความคิดชั้นนำของสถาบันศาสนา

สำหรับความหมายของ “ความเป็นอิสระและการมีอำนาจปกครองตัวเอง” (L'autonomie) ของศาสนจักร อันเป็นเครื่องแสดงถึงอำนาจอธิปไตยทางจิตวิญญาณของศาสนจักร แสดงออกโดย (1) อำนาจในการตัดสินใจกำหนดทิศทางและออกกฎเกณฑ์การดำเนินกิจการ (2) อำนาจปกครองตัวเองของสถาบันหรือองค์กรทางศาสนาในด้านการจัดองค์กรและการบริหารบุคลากร และอำนาจในการควบคุมทางวินัย (3) หลักการว่าด้วยการที่อำนาจรัฐจะไม่เข้ายุ่งเกี่ยวแทรกแซงกิจอันอยู่ในแดนหรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ (Le principe de non-immixtion du pouvoir temporel dans la sphère spirituelle) ซึ่งลักษณะประการที่ 3 นี้ไม่นำมาใช้ในรัฐศาสนา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(1) อำนาจในการตัดสินใจกำหนดทิศทางและกฎเกณฑ์การดำเนินกิจการของตนเอง (Le pouvoir de se déterminer soi-même)

ศาสนจักรทุกศาสนจักรย่อมมีเจตนารมณ์ในการออกกฎเกณฑ์ที่มีค่าบังคับเป็นกฎหมายของตัวเอง (La faculté de se donner sa propre loi) ศาสนจักรโรมันคาทอลิกมีศาสนบัญญัติ (Le droit canonique) รัฐอิสลามมีกฎหมายอิสลามหรือกฎหมายชะรีอะฮ์ (La loi charia) ส่วนพระพุทธจักร

³⁴ Elsa Forey, *Ibid.*, pp. 27-31.

ก็มีพุทธบัญญัติหรือพระธรรมวินัย ซึ่งแยกออกเป็นพระวินัยปิฎกที่ใช้บังคับแก่พระภิกษุและภิกษุณี นอกจากนี้ ยังมีพระปิฎกอีก 2 ส่วน ที่ว่าด้วยพระสูตรและพระอภิธรรม อันเป็นบทเทศนาและหลักธรรม คำสอนสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป ซึ่งกฎหมายของศาสนาดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนของศาสนาของศาสนานั้น ๆ ในขณะที่ระบบกฎหมายของรัฐ (L'ordre étatique) มีการบังคับด้วยอำนาจรัฐ กฎหมายของศาสนจักรมีอำนาจบังคับที่มาจากความเชื่อถือศรัทธา (les ordres confessionnels) เช่น ศีล หรือ ข้อห้ามและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ทางศาสนา อาทิ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการแต่งงานมีครอบครัว การบริโภคหรือไม่บริโภคอาหาร และการแต่งกาย

สำหรับขอบเขตเนื้อหาของกฎหมายทางศาสนา สถาบันศาสนามีอำนาจการตัดสินใจด้วยตนเองในขอบเขตแห่งความรู้ทั้งปวงในทางจิตวิญญาณ (Une autodétermination dans la sphère spirituelle) และมีสิทธิอำนาจในทางนิติบัญญัติหรืออำนาจทางพฤตินัยในการบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมายทางกฎหมายของศาสนา (Le droit ou le fait de se gouverner par ses propres lois) ซึ่งมีสถานะเป็นระบบกฎหมายทางกฎหมายของศาสนาที่สร้างขึ้นโดยศาสนจักร (Les ordres juridiques religieux) และมีผลบังคับในสังคมพหุนิยมทางกฎหมาย เป็นกฎหมายที่มีผลบังคับอันเกิดจากความเชื่อถือศรัทธา (Les ordres confessionnels) โดยระบบกฎหมายของรัฐจะรับรู้และให้หลักประกันแก่สถาบันศาสนาแตกต่างจากองค์กรเอกชนอื่น และเป็นหลักการที่ยอมรับว่า รัฐและกฎหมายของรัฐไม่มีอำนาจเหนือเขตแดนหรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ (L'incompétence de l'ordre juridique étatique dans la sphère spirituelle) นั่นคือ รัฐไม่อาจก้าวล่วงเข้าไปตัดสินว่า กฎเกณฑ์ทางกฎหมายที่ศาสนจักรกำหนดขึ้นมานั้นไม่ถูกต้อง รัฐทำได้เพียงออกกฎหมายของรัฐขึ้นมาใหม่แตกต่างจากศาสนบัญญัติ ตัวอย่างเช่น ข้อกำหนดเกี่ยวกับเรื่องการทำแท้ง ข้อกำหนดเกี่ยวกับการแต่งงานของบุคคลเพศเดียวกัน หรือข้อกำหนดเกี่ยวกับการแต่งกายและการจัดเมนูอาหารในโรงเรียน ฯลฯ

(2) ความเป็นอิสระและการมีอำนาจปกครองตัวเองของสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา (L'autonomie des institutions religieuses) ในด้านการจัดองค์กรและการบริหารบุคลากร และอำนาจในการควบคุมทางวินัย³⁵

ศาสนจักรไม่ได้มีสถานะทางกฎหมายเป็นเพียงสมาคมเอกชน (Une association privée) ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ หากแต่ศาสนจักรควรอยู่ในฐานะหุ้นส่วนหรือพันธมิตรของรัฐ ที่ทั้ง 2 สถาบันดำรงอยู่เพื่อ “รับใช้มนุษย์” กล่าวคือ ผู้รับบริการของทั้งรัฐและศาสนจักรก็คือมนุษย์คนเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ การจัดทำบริการของทั้งรัฐและศาสนจักรอาจจะต้องอาศัยความร่วมมือกัน (Une coopération entre l'État et l'Église)

เมื่อทั้งรัฐและศาสนจักรต่างก็เป็นสถาบันที่มีอำนาจอธิปไตย โดยลักษณะของการมีอำนาจอธิปไตยในทางจิตวิญญาณ (La notion de souveraineté spirituelle) แสดงออก

³⁵ Elsa Forey, *Ibid.*, pp. 87-116.

ด้วยการที่ศาสนจักรมีอำนาจอิสระในการจัดการตัวเอง (Une autodétermination) โดยเฉพาะการจัดตั้งองค์กร และการบริหารบุคลากรของศาสนจักร ความเป็นอิสระในด้านการจัดตั้งกรภายในของศาสนจักรนี้แตกต่างจากองค์กรเอกชนอื่นที่รัฐเข้าแทรกแซงได้มากกว่า

อย่างไรก็ดี การมีบทบัญญัติกฎหมายของรัฐที่ว่าด้วยการจัดตั้งองค์กร ศาสนาไม่ได้เป็นการแทรกแซงอำนาจอิสระของศาสนจักร หากแต่เป็นการที่รัฐประกาศการรับรู้รับรอง (La reconnaissance de l'État) ต่อสถาบันศาสนา

สำหรับความเป็นอิสระด้านการใช้อำนาจควบคุมพระวินัย (L'exercice de leur pouvoir disciplinaire) นั้น ถือเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของความเป็นอิสระในเชิงสถาบันของศาสนจักร เนื่องจากอำนาจทางวินัยเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้ความคิดหลักหรือความคิดชี้นำในการดำเนินการของ ศาสนจักร (une idée d'œuvre ou d'entreprise) บรรลุผลสำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฎเกณฑ์ข้อบังคับทางวินัยของศาสนจักรที่บังคับแก่บุคลากรทางศาสนาและผู้นับถือศรัทธาในศาสนา (Des disciples)

ตัวอย่าง คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดของฝรั่งเศส คดีเลขที่ 352742 ลงวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ. 2012 เกี่ยวกับคำสั่งแต่งตั้งบาทหลวงคาทอลิกและคำสั่งขับบาทหลวงออกจากสงฆ์³⁶ ซึ่งศาลปกครองสูงสุดพิพากษานำมาฟ้องเป็นคดีต่อศาลปกครองไม่ได้ โดยที่ปัจจุบันประเทศฝรั่งเศส มีกฎหมายที่บัญญัติเกี่ยวกับการแยกรัฐออกจากศาสนจักรที่ใช้บังคับทั่วประเทศฝรั่งเศส ยกเว้นในเขตพื้นที่ 3 แคว้น ได้แก่ แคว้นบาส์ไรน์ (Le département du Bas-Rhin) แคว้นโอต์ไรน์ (Le département du Haut-Rhin) และแคว้นโมเซลล์ (Le département de la Moselle) ทำให้แคว้นทั้ง 3 ยังคงใช้ระบบกฎหมายที่เรียกว่า “ระบบ Concordat” ที่คริสตจักรโรมันคาทอลิกยังคงมีความเกี่ยวพันกับรัฐ แต่อย่างไรก็ดี แม้ว่าจะมีการบังคับใช้กฎหมายพิเศษที่เกี่ยวกับการควบคุมการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในพื้นที่ทั้ง 3 แคว้นดังกล่าว อันเป็นผลให้การแต่งตั้งพระสังฆราชหรือบิชอป (Les évêques) จะต้องได้รับการอนุมัติแต่งตั้งจากประมุขแห่งรัฐฝรั่งเศส และพระสังฆราชหรือบิชอปยังคงได้รับคำตอบแทนจากรัฐ ตลอดจนการแต่งตั้งบาทหลวงประจำสงฆ์ก็เป็นการแต่งตั้งโดยความเห็นชอบของรัฐ รวมทั้ง แม้จะถือว่าอสังหาริมทรัพย์และสิ่งปลูกสร้างที่ใช้ในการจัดทำบริการของศาสนจักรเป็นทรัพย์สินของหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะเป็นทรัพย์สินขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ตาม และแม้ว่าหน่วยงานของรัฐและเทศบาล ในแคว้นทั้ง 3 ดังกล่าวจะมีภารกิจหน้าที่ตามกฎหมายพิเศษในการจัดให้มีบริการสาธารณะที่เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของคริสต์ศาสนิกก็ตาม ศาลปกครองสูงสุดก็ได้พิพากษาวางหลักไว้ในคดีนี้ว่า การบังคับใช้กฎหมายพิเศษเกี่ยวกับรัฐและศาสนจักรโรมันคาทอลิกดังกล่าว ไม่มีผลทำให้การออกคำสั่งของพระอัครสังฆราชหรืออาร์คบิชอป คำสั่งของพระสังฆราชหรือบิชอป และคำสั่งของบาทหลวงเกี่ยวกับ

³⁶ คำพิพากษาของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 352742 ลงวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ. 2012 (Conseil d'État, 10ème et 9ème sous-sections réunies, 17 octobre 2012, 352742, Publié au recueil Lebon) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำหนด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนมีนาคม 2564, เผยแพร่ทาง อินทราเน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

การจัดระเบียบองค์กรของศาสนจักรโรมันคาทอลิก (L'organisation du culte catholique) ในสงฆมณฑลต่าง ๆ แต่ละระดับกลายเป็นคำสั่งทางปกครองที่อยู่ภายใต้การควบคุมตรวจสอบโดยศาลปกครอง และในทำนองเดียวกัน ก็ไม่ทำให้คำสั่งของหน่วยงานของศาสนจักรโรมันคาทอลิก (Les autorités ecclésiastiques) ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพย์สินของรัฐที่จัดไว้เพื่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นคำสั่งทางปกครอง ดังนั้น ศาลปกครองจึงไม่มีอำนาจที่จะรับพิจารณาพิพากษาข้อพิพาทเกี่ยวกับการแต่งตั้งบาทหลวงและการขับบาทหลวงออกจากสงฆมณฑล รวมถึงข้อพิพาทที่เกี่ยวกับเงื่อนไขการครอบครองและจัดการผลประโยชน์ในสงฆมณฑลด้วย

(3) หลักการว่าด้วยการที่อำนาจรัฐจะไม่เข้ายุ่งเกี่ยวแทรกแซงกิจอันอยู่ในแดนหรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ (Le principe de non-immixtion du pouvoir temporel dans la sphère spirituelle)

หลักการนี้ปรากฏชัดในรัฐธรรมนูญ และตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิงกับรัฐศาสนา ส่วนในรัฐที่มีข้อตกลงกับศาสนจักรและรัฐที่มีศาสนาประจำชาติจะมีลักษณะของความร่วมมือกันระหว่างรัฐและศาสนจักรในบางเรื่องบางประการ แต่ก็ยึดหลักอำนาจรัฐจะไม่เข้ายุ่งเกี่ยวแทรกแซงกิจอันอยู่ในแดนหรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ นั่นคือ เรื่องที่เป็นกิจในทางศาสนาเพื่อวัตถุประสงค์ของศาสนจักรโดยแท้ อันมีเป้าหมายในทางจิตวิญญาณ รัฐจะไม่มีอำนาจเข้าไปแทรกแซงทั้งในเรื่องการกำหนดเนื้อหาของศาสนบัญญัติ การบริหารจัดการศาสนกิจ อันรวมไปถึงการจัดโครงสร้างองค์กรและการบริหารบุคลากรของศาสนจักร และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การวินิจฉัยชี้ขาดข้อพิพาทที่เป็นเรื่องในแดนของศาสนจักร ย่อมไม่อยู่ในเขตอำนาจขององค์กรตุลาการของรัฐ

แต่อย่างไรก็ดี ความมีอำนาจอิสระและมีอธิปไตยของศาสนจักรดังกล่าวมานี้ ก็มีขึ้นเป็นไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดหรือไม่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้ เพราะศาสนจักรเป็นอีกโลกหนึ่งจากรัฐ แต่ศาสนจักรก็ไม่ใช่โลกที่ปิด (Du monde clos) ศาสนจักรย่อมมีความสัมพันธ์กับโลกในทางโลกของรัฐ

จากที่ได้ศึกษาในภาคที่หนึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ศาสนจักรและประชาคมทางศาสนาทั้งหลาย มีลักษณะในเชิงสถาบัน มีความเป็นอิสระ และมีอำนาจปกครองของตนเองที่เรียกว่ามีอำนาจอธิปไตยในทางจิตวิญญาณ ในลักษณะเดียวกับที่รัฐมีอำนาจอธิปไตยในทางการเมืองการปกครอง ศาสนจักรและประชาคมศาสนาไม่ได้เป็นหน่วยงานของรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐ และมีสถานะที่แตกต่างจากองค์กรเอกชน รัฐกับศาสนจักรต่างเป็นสถาบันทางกฎหมายมหาชนที่มีอำนาจอธิปไตยในตนเองทั้งคู่ ในเขตแดนและมีประชาชนที่อาจจะทับซ้อนกัน แต่อย่างไรก็ดี ศาสนจักรและระบบกฎหมายของศาสนจักรมีลำดับศักดิ์ที่ต่ำกว่ารัฐ (Infra-étatique) ซึ่งการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรนี้เป็นนิตินโยบายและเป็นการเมืองของรัฐที่ว่าด้วยการศาสนา (Le politico-juridique) จึงอาจถูกควบคุมตรวจสอบโดยรัฐด้วยเหตุผลเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และด้วยเหตุผลของการผานการใช้สิทธิเสรีภาพต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกัน ดังจะได้อธิบายในภาคที่สองต่อไป

ภาคที่สอง ข้อจำกัดอำนาจอิสระของสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา : การผสานเสรีภาพในทางศาสนากับเรื่องทางโลกที่อยู่ในเขตอำนาจของรัฐ

เมื่อได้ศึกษาถึงความเป็นอิสระของศาสนจักรแล้ว และได้ทราบแล้วว่าศาสนจักรมีสถานะทางกฎหมายเป็น “สถาบัน” ตามกฎหมายมหาชนเช่นเดียวกับ “สถาบันรัฐ” ในภาคที่สองนี้มีประเด็นคำถามเบื้องต้นว่า ศาสนจักรและกฎหมายของศาสนจักรมีลำดับชั้นในการบังคับใช้ในสังคมเป็นอย่างไร เพื่อที่จะได้ทราบขอบเขตและข้อจำกัดความเป็นอิสระของศาสนจักร

ในเบื้องต้น เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรแล้วจะเห็นว่า ศาสนจักรและกฎหมายของศาสนจักรมีลำดับชั้นที่รองจากรัฐ (*Infra-étatique*) ดังนั้น การดำเนินกิจการของศาสนจักรเป็นเรื่องของการใช้สิทธิและเสรีภาพเกี่ยวกับการศาสนาจึงมีขอบเขตจำกัด ซึ่งเหตุผลในการจำกัดการใช้สิทธิและเสรีภาพของศาสนจักรและประชาคมทางศาสนาทั้งหลาย รวมทั้งสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน มี 2 ประการ คือ 1) ข้อจำกัดสิทธิและเสรีภาพเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและศีลธรรมอันดีของประชาชน (*Une autonomie limitée par le respect de l'ordre public*) 2) หลักการประนีประนอมหรือการผสาน (*La conciliation*) คุณค่าแห่งสิทธิและเสรีภาพ โดยเฉพาะสิทธิและเสรีภาพที่มีคุณค่าทางกฎหมายในระดับที่เสมอกัน ซึ่ง “สิทธิและเสรีภาพทางศาสนา” อาจจำแนกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ เสรีภาพในทางความคิด (ภายใน) (*La liberté de conscience*) และเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดและความเชื่อ (ภายนอก) (*La liberté de culte et la libre manifestation des convictions*)

1. การจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาเพื่อคุ้มครองความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง (*Une autonomie limitée par le respect de l'ordre public*)³⁷

ในสังคมประชาธิปไตยมีหลักการเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน คือปัจเจกชนย่อมมีสิทธิและเสรีภาพและสามารถใช้สิทธิเสรีภาพของตนได้ตราบเท่าที่ไม่มิกฎหมายจำกัด นั่นคือการมีและการใช้สิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนถือว่าเป็นด้านหลัก ส่วนการจำกัดสิทธิและเสรีภาพเป็นข้อยกเว้นโดยข้อยกเว้นที่รัฐจะจำกัดสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนได้ ก็มีเหตุผลสำคัญประการหนึ่งเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง (*L'ordre public*) ซึ่งการใช้อำนาจของฝ่ายปกครองในการดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองนี้เป็นการใช้อำนาจฝ่ายเดียวที่เรียกว่า เป็นการใช้อำนาจในทางตำรวจทางปกครอง (*Le pouvoir de police administrative*) และในเรื่องที่เกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพในทางศาสนา ศาสนจักรและประชาคมศาสนาทั้งหลาย รวมทั้งปัจเจกชนในฐานะที่เป็นศาสนิกชนย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในการนับถือศาสนาและในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ ความเป็นอิสระของศาสนจักรซึ่งหมายถึงสิทธิและเสรีภาพของศาสนจักรและการศาสนาของปัจเจกชน ก็ย่อมอาจถูกจำกัดได้ด้วยเหตุผลเพื่อรักษาไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง อันเป็นการที่ฝ่ายปกครองใช้อำนาจตำรวจทางปกครองหรือการใช้อำนาจของฝ่ายปกครอง

³⁷ Elsa Forey, *Ibid.*, pp. 151-161.

เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยเกี่ยวกับการศาสนา (La police des cultes) ซึ่งก็คือ การที่ฝ่ายปกครอง ออกกฎเกณฑ์และดำเนินการเพื่อควบคุมศาสนจักร และจำกัดสิทธิเสรีภาพในทางศาสนาของปัจเจกชน

ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง (L'ordre public étatique) รวมไปถึงศีลธรรมอันดีของประชาชน (L'ordre moral) เป็นหลักกฎหมายที่แสดงถึงอำนาจอธิปไตยของรัฐ ซึ่งเป็นทั้งหลักกฎหมายที่ชัดเจนและเป็นสิ่งที่ศาลวางหลักโดยการพัฒนาหลักกฎหมายทั่วไปจากคำพิพากษาของศาล นอกจากนี้ ข้อความคิดที่ว่าด้วยหลักความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองนี้ยังเป็นสิ่งที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม วัฒนธรรม และโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ในยุคหนึ่งหรือในบริบททางสังคมแบบหนึ่งการกระทำบางอย่าง อาจเป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง แต่ในเวลาต่อมาเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไปหรือในบริบททางสังคมที่แตกต่างไป การกระทำอย่างเดียวกันก็อาจจะไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม โดยหลักวิชาการ (La doctrine) ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง หมายถึง “ความสงบเรียบร้อย” หรือ “ความเป็นระเบียบ” (Un ordre) ซึ่งก็คือ ความมีสันติภาพ (La paix) ความสงบสุข (La tranquillité) และความปลอดภัย (La sécurité) ในแง่นี้ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง จึงมุ่งเป้าไปที่สภาพสังคมที่มีสันติ มีความเป็นปกติสุขและมีความมั่นคงปลอดภัยไม่ถูกรบกวน นอกจากนี้ ในอีกนัยหนึ่ง ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองมีความหมายถึงอำนาจควบคุมบังคับการ (Un commandement) ของรัฐเพื่อดูแลและรักษาความสงบเรียบร้อยซึ่งเป็นประโยชน์สาธารณะที่รัฐมีหน้าที่และอำนาจในการ จัดการดูแลเหนืออาณาเขตแห่งรัฐ

การที่การดำเนินกิจการของศาสนจักรทั้งหลายต้องอยู่ภายใต้หลักการของรัฐในเรื่อง ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เป็นการแสดงออกถึงอำนาจอธิปไตยของรัฐและแสดงถึงการเป็นสถาบัน ที่มีอำนาจปกครองตนเองโดยอิสระที่อยู่ในลำดับต่ำกว่ารัฐ (L'institution infra-étatique)

หลักความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองนี้ใช้บังคับกับสถาบันทางศาสนาและสถาบันอื่น ๆ ที่ดำเนินงานภายในดินแดนของรัฐ ทั้งนี้ แม้ในหลักความเป็นอิสระของศาสนจักรจะมีหลักการว่ารัฐจะต้อง ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหลักการโดยแท้ของศาสนจักร กล่าวคือ รัฐไม่มีอำนาจเข้าไปแทรกแซงแดนแห่งจิตวิญญาณ ที่เป็นการกิจของสถาบันทางศาสนา แต่ศาสนจักรก็ไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงที่จะไม่ถูกตรวจสอบโดยรัฐด้วยเหตุผล ในเรื่องความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง รัฐมีอำนาจพิจารณาควบคุมและลงโทษพฤติกรรมที่ขัดต่อ ความสงบเรียบร้อย ซึ่งบางครั้งหลักการนี้ก็ถูกนำไปใช้ในทางที่รัฐต้องการควบคุมกลุ่มที่มีความเชื่อที่ ขัดแย้งอย่างชัดเจนกับหลักการของระบอบแห่งรัฐ เช่น นิิกายของศาสนาบางนิกายก็มีข้อสันนิษฐานว่า เป็นภัยคุกคามต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เป็นหลักกฎหมายเกี่ยวกับอำนาจในการรักษาความสงบ เรียบร้อยหรืออำนาจตำรวจทางปกครองเกี่ยวกับการศาสนา (La police administrative des cultes)

ตัวอย่างเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองในกิจการศาสนา เช่น

- ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองที่เกี่ยวกับการก่อสร้างศาสนสถาน (La police des édifices cultuels) การสร้างวัด โบสถ์ หรือมัสยิด

- ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเกี่ยวกับการชุมนุมทางศาสนาและการตีระฆัง (La police des manifestations et des sonneries de cloches)

- การกำหนดกฎข้อบังคับเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ตามหลักศาสนา (La réglementation de l'abattage rituel)

นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างคำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 412039 ลงวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 2018 เกี่ยวกับการกำหนดคุณสมบัติบุคคลที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นอนุศาสนาจารย์ หรือผู้บรมศาสนาแต่ละศาสนาในหน่วยงานของรัฐต้องผ่านหลักสูตรประกาศนียบัตรด้านพลเรือนและพลเมือง ศาลปกครองสูงสุดได้วินิจฉัยไว้ว่า³⁸ ภารกิจของอนุศาสนาจารย์ทั้ง 3 หน่วยงาน คือ กองทัพ สถานพยาบาล และทัณฑสถาน มีขึ้นเพื่อรับรองคุ้มครองเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเพื่อเป็นการส่งเสริม สนับสนุนทางจิตวิญญาณแก่ทหารของกองทัพ ผู้ป่วยของโรงพยาบาล และผู้ต้องขังในทัณฑสถาน และการกำหนดข้อบังคับที่อนุศาสนาจารย์ทั้ง 3 หน่วยงานดังกล่าวจะต้องได้รับประกาศนียบัตรการฝึกอบรม หลักสูตรว่าด้วยพลเรือนและพลเมือง และหลักเกณฑ์การจ่ายค่าตอบแทนสำหรับอนุศาสนาจารย์ประจำ ทัณฑสถาน ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์สาธารณะและเพื่อการปกป้องคุ้มครองความสงบเรียบร้อย ของบ้านเมือง เนื่องจากการปฏิบัติภารกิจของอนุศาสนาจารย์เหล่านี้เป็นการเข้าไปปฏิบัติภารกิจในสถานที่ปิด หรือสถานที่แปลกแยก และกระทำต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือต่อสาธารณชนที่มีข้อจำกัดในเสรีภาพในการเดินทาง เพื่อให้บุคคลดังกล่าวสามารถใช้เสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของตนได้ การกำหนดเงื่อนไข ดังกล่าวไม่ได้มีผลในทางใดทางหนึ่งเป็นการควบคุมการปฏิบัติศาสนกิจภายในกองทัพ สถานพยาบาล หรือทัณฑสถาน ทั้งไม่ถือว่าเป็นการที่รัฐใช้อำนาจแทนผู้แทนขององค์กรศาสนาที่มีอำนาจในการเสนอชื่อ อนุศาสนาจารย์ประจำหน่วยงานของรัฐ การฝึกอบรมหลักสูตรด้านพลเรือนและพลเมืองตามรัฐกฤษฎีกา ที่พิพากษาไม่ได้กระทบต่อการปฏิบัติศาสนกิจของอนุศาสนาจารย์ แต่เป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม ทางสังคม องค์กร และกฎหมายที่อนุศาสนาจารย์ของศาสนาต่าง ๆ เข้าไปปฏิบัติภารกิจ และไม่ได้หมายความว่า หน่วยงานของรัฐฝ่ายปกครองเช่นเดียวกับครูอาจารย์ได้เข้าไปประเมินคุณค่าในเนื้อหาสาระของความเชื่อ ทางศาสนาใด ๆ ที่จะถือว่าการรับรอง ให้เงินสนับสนุน หรือวางกฎเกณฑ์ควบคุมโดยหน่วยงาน ของรัฐ อันเป็นการฝ่าฝืนต่อหลักการที่กำหนดไว้ในมาตรา 2 ของกฎหมายว่าด้วยการแยกแยะรัฐและศาสนจักร ด้วยเหตุนี้ ข้ออ้างที่ได้แย้งว่าการกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับการอบรมหลักสูตรประกาศนียบัตรด้านพลเรือน และพลเมืองเป็นการใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์เข้าไปแทรกแซงองค์กรทางศาสนา หรือเป็นการที่รัฐใช้อำนาจ ออกกฎโดยมิชอบด้วยกฎหมาย จึงไม่อาจรับฟังได้

³⁸ คำพิพากษาของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 412039 ลงวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 2018 (C.E., du 27 juin 2018, n° 412039, L'Union des associations diocésaines de France) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเนิด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนพฤษภาคม 2564, เผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต สำนักวิจัย และวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

และมีตัวอย่างคำสั่งศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสที่วินิจฉัยถึงอำนาจของศาลนิกอร์ในการดูแลจัดการทรัพย์สินที่เป็นศาสนสมบัติ ซึ่งศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสวางหลักว่า³⁹ เสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ (La liberté de culte) เป็นสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐาน (Une liberté fondamentale) ซึ่งได้รับการรับรองคุ้มครองโดยกฎหมาย การจำกัดสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนในการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนาจะกระทำได้เฉพาะเพื่อคุ้มครองความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง (le respect de l'ordre public) โดยเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อนี้ รวมถึงสิทธิในการครอบครองใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินอันเป็นศาสนสถานที่จำเป็นสำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายด้วย (La libre disposition des biens nécessaires à l'exercice d'un culte) และแม้ว่าภายหลังที่มีการประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยการแยกคริสตจักรออกจากรัฐ ซึ่งส่งผลให้ศาสนสถานกลายเป็นทรัพย์สินของเทศบาลที่ศาสนสถานนั้นตั้งอยู่ก็ตาม แต่กฎหมายดังกล่าวก็บัญญัติว่า ศาสนสถานที่ยกเป็นทรัพย์สินของเทศบาลไม่ได้ถูกเพิกถอนการใช้ประโยชน์เพื่อการศาสนา ในกรณีที่ไม่มีสมาคมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เป็นเจ้าของศาสนสมบัติ และไม่มียะเยียบกฎเกณฑ์ของรัฐที่กำหนดเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพย์สินอันเป็นศาสนสมบัติของคริสตจักรโรมันคาทอลิกในท้องที่ใด ศาสนสมบัติดังกล่าวย่อมอยู่ในอำนาจปกครองจัดการของคริสตจักรและคริสต์ศาสนิกชนที่ใช้ประโยชน์ในศาสนสมบัตินั้น ดังนั้น การที่นายกเทศบาลอนุญาตให้ใช้พื้นที่ของโบสถ์น้อยของชุมชนเลนส์แห่งเมืองมาส์ซาด (La chapelle de l'Aisle à Massat) เพื่อจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในโอกาสครบรอบ 60 ปี แห่งการปลดปล่อยเชลยจากค่ายกักกันนาซี โดยไม่ได้รับความยินยอมจากบาทหลวงผู้ปกครองดูแลศาสนสถานดังกล่าว ย่อมเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายอย่างชัดแจ้ง นอกจากนี้ การที่นายกเทศมนตรีได้พิจารณาอนุญาตให้ใช้พื้นที่โบสถ์น้อยเพื่อจัดกิจกรรมดังกล่าว โดยพิจารณาเหตุผลเพียงว่ากิจกรรมดังกล่าวไม่ได้มีลักษณะเป็นการชุมนุมทางการเมือง ซึ่งเป็นกรณีที่ต้องห้ามมิให้มีการจัดชุมนุมทางการเมืองในเขตศาสนสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายว่าด้วยการแยกคริสตจักรออกจากรัฐ ยังไม่เป็นเหตุผลเพียงพอที่นายกเทศมนตรีจะไม่ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความยินยอมของบาทหลวงผู้ปกครองดูแลศาสนสถานในการให้ใช้ศาสนสถานดังกล่าว

สำหรับกฎหมายไทย หลักการจำกัดสิทธิและเสรีภาพด้วยเหตุผลเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน มีบัญญัติรับรองไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปัจจุบันในมาตรา 25 วรรคหนึ่ง ที่บัญญัติว่า “สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย นอกจากที่บัญญัติ

³⁹ คำสั่งคำร้องฉุกเฉินของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 284307 ลงวันที่ 25 สิงหาคม ค.ศ. 2005 (Conseil d'Etat, Juge des référés, du 25 août 2005, 284307, publié au recueil Lebon) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเหนิด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนเมษายน 2564, เผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

คุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญแล้ว การใดที่มีได้ห้ามหรือจำกัดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมายอื่น บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพที่จะทำการนั้นได้และได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ ตราบเท่าที่การใช้สิทธิหรือเสรีภาพเช่นว่านั้นไม่กระทบกระเทือนหรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐ ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน และไม่ละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น”

2. การประสานคุณค่าที่เสมอกันของเสรีภาพในทางศาสนากับสิทธิและเสรีภาพประการอื่นตามรัฐธรรมนูญ (Les principes de conciliation)

หากฝ่ายนิติบัญญัติซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของคนในสังคมไม่ได้ตรากฎหมายเพื่อประสานสิทธิและเสรีภาพต่าง ๆ ไว้ ก็ถือเป็นภารกิจของศาลเมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้นและมีการนำคดีมาสู่ศาล ศาลย่อมมีหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดชี้แจงและสร้างดุลยภาพระหว่างประโยชน์สาธารณะและสิทธิเสรีภาพของประชาชน นอกเหนือจากหลักความสงบเรียบร้อยซึ่งเป็นหลักกฎหมายที่เป็นภารกิจหน้าที่หรือถือว่าเป็นอำนาจของศาล (L'office du juge) แล้ว หลักการประสานคุณค่าที่เสมอกันของเสรีภาพนี้เป็นหลักการสำคัญที่แสดงให้เห็นบทบาทของศาลในการพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดข้อพิพาทเกี่ยวกับศาสนา ในหัวข้อนี้ได้หยิบยกตัวอย่างคำพิพากษาของศาลปกครองฝรั่งเศสที่ได้วินิจฉัยไว้ในหลายคดีที่มีลักษณะเป็นการประสานคุณค่าที่เสมอกันของเสรีภาพในทางศาสนากับสิทธิและเสรีภาพประการอื่นตามรัฐธรรมนูญ ดังนี้

(1) เสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนากับหลักความต่อเนื่องในบริการสาธารณะ

ศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสได้มีคำสั่งในคดีคำร้องฉุกเฉินเพื่อคุ้มครองเสรีภาพ (Le référé liberté) โดยวินิจฉัยเกี่ยวกับเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนากับหลักความต่อเนื่องในบริการสาธารณะว่า⁴⁰ คำสั่งที่ไม่อนุญาตให้ผู้ร้องซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยประจำสำนักงานการเคหะแห่งเทศบาลออกไปมัสยิดเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทุกวันศุกร์ ตั้งแต่เวลา 14.00 น. ถึง 15.00 น. เป็นคำสั่งที่ขัดด้วยกฎหมาย โดยศาลวินิจฉัยว่า เสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามความเชื่อถือศรัทธา (La liberté de culte) มีลักษณะเป็นเสรีภาพขั้นพื้นฐาน (Une liberté fondamentale) แต่อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาถึงลักษณะความจำเป็นในการปฏิบัติหน้าที่ตามปกติของภารกิจอันเป็นบริการสาธารณะในหน้าที่ของผู้ร้อง ซึ่งมีระเบียบกำหนดเวลาการปฏิบัติหน้าที่ที่ใช้บังคับกับเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยของอาคารสำนักงานฯ โดยได้กำหนดเวลาการปฏิบัติหน้าที่แต่ละวันทุกสัปดาห์ ให้เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยจะต้องอยู่ปฏิบัติหน้าที่ ตั้งแต่เวลา 05.00 น. ถึง 08.00 น. เวลา 9.00 น. ถึง 11.00 น. และ 14.00 น. ถึง 16.30 น. เช่นนี้ผู้ร้องย่อมไม่สามารถไปมัสยิดทุกวันศุกร์ ตั้งแต่เวลา 14.00 น. ถึง 15.00 น. ได้ กรณีนี้จึงฟังไม่ได้ว่าการที่ประธานสำนักงานการเคหะแห่งเทศบาลเมือง Saint-Dizier

⁴⁰ คำสั่งของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 264314 ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2004 (C.E., 16 février 2004, n° 264314) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเนิด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนมกราคม 2564, เผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

มีคำสั่งไม่อนุญาตให้ผู้ร้องขาดงานทุกวันศุกร์ ตั้งแต่เวลา 14.00 น. ถึง 15.00 น. เพื่อไปละหมาดที่มีสยิดเป็นการละเมิดต่อเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของผู้ร้อง

(2) เสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนากับความสงบเรียบร้อยด้านการสาธารณสุข

ในคดีคำสั่งคำร้องฉุกเฉินของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส ศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสได้อนุญาตเกี่ยวกับเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนากับความสงบเรียบร้อยด้านการสาธารณสุขในกรณีที่รัฐบาลประกาศห้ามประกอบพิธีมิสซาในช่วงประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน เนื่องจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ขัดต่อเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือไม่? ศาลคดีคำร้องฉุกเฉินเพื่อคุ้มครองเสรีภาพในศาลปกครองสูงสุดมีความวินิจฉัยว่า⁴¹ เสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามความเชื่อถือศรัทธา (La liberté de culte) มีลักษณะเป็นเสรีภาพขั้นพื้นฐาน (Une liberté fondamentale) แต่ทั้งนี้ การรับรองคุ้มครองเสรีภาพดังกล่าวก็ต้องพิจารณาซึ่งน้ำหนักกับความจำเป็นในการคุ้มครองสุขภาพอนามัย (L'impératif de protection de la santé) ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติรับรองไว้เช่นกัน โดยที่ขณะนี้การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ทั่วประเทศฝรั่งเศสมีการระบาดเพิ่มขึ้นอย่างมาก แม้ว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะได้ออกมาตรการควบคุมการแพร่ระบาดไปแล้วก็ตาม ประกอบกับรัฐบาลได้กำหนดมาตรการจำกัดการรวมกลุ่มหรือการชุมนุมใด ๆ อย่างอื่น นอกจากกิจกรรมในโรงเรียนต่าง ๆ ที่ได้สั่งปิดไปก่อนหน้านี้แล้ว สำหรับศาสนสถานนั้น ศาลคดีคำร้องฉุกเฉินเพื่อคุ้มครองเสรีภาพในศาลปกครองสูงสุดเห็นว่ามีความเสี่ยงต่อการติดเชื้อโควิด-19 จึงจำเป็นต้องมีการพิจารณาทบทวนมาตรการที่เข้มงวดสำหรับการประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินด้านสุขอนามัย อีกทั้งตามรัฐธรรมนูญก็กล่าวได้ว่ายังไม่ได้มีการปิดศาสนสถานโดยสิ้นเชิง คริสต์ศาสนิกชนและบาทหลวงยังคงประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ภายใต้ข้อจำกัด จึงยังไม่อาจฟังได้ว่าการประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ให้รัฐบาลสามารถใช้มาตรการจำเป็นทั่วไปเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ภายใต้การประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินทางสุขภาพอนามัย (L'état d'urgence sanitaire) เป็นการจำกัดการประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้นกระทบต่อเสรีภาพขั้นพื้นฐานของผู้ร้องโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย

⁴¹ คำสั่งคำร้องฉุกเฉินของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 445825, 445827, 445852, 445853, 445856, 445858, 445879, 445887, 445889, 445890, 445895, 445911, 445933, 445934, 445938, 445939, 445942, 445948 และ 445955 ลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2020 (Ordonnance du 7 novembre 2020, Association Civitas et autres) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเหนิด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนธันวาคม 2563, เผยแพร่ทางอินทราเน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

(3) หลักเสรีภาพทางศาสนากับหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐในการจัดทำบริการสาธารณะ

ศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสมีคำพิพากษา คดีเลขที่ 426483 ลงวันที่ 11 ธันวาคม ค.ศ. 2020⁴² เกี่ยวกับการจัดเมนูอาหารทดแทนสำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาอิสลามในโรงอาหารของโรงเรียนเทศบาลว่า ขัดต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐในการจัดทำบริการสาธารณะหรือไม่ ศาลปกครองสูงสุดวินิจฉัยไว้ว่า การที่เทศบาลซึ่งมีภารกิจหน้าที่จัดทำบริการสาธารณะด้านโรงอาหารของโรงเรียนในสังกัดเทศบาล จะจัดให้มีเมนูอาหารทดแทนในโรงอาหารของโรงเรียนเทศบาล สำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาซึ่งมีข้อห้ามเกี่ยวกับอาหารบางประเภท (Les menus de substitution dans les cantines scolaires) ย่อมเป็นดุลพินิจและความสมัครใจของเทศบาลที่จะเลือกจัดให้มีเมนูทดแทนหรือไม่ก็ได้ โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมด้านคุณค่าทางอาหารที่จำเป็นสำหรับการบริโภคของเด็กนักเรียน ประกอบกับความพร้อมด้านบุคลากรและงบประมาณของเทศบาลในการจัดเมนูอาหารเป็นสำคัญ และในกรณีที่เทศบาลเลือกจัดให้มีเมนูทดแทนก็ไม่อาจถือว่าเป็นการขัดต่อหลักความเป็นรัฐฆราวาสหรือหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐในการจัดทำบริการสาธารณะ รวมทั้งไม่ขัดต่อหลักความเสมอภาคของผู้รับบริการสาธารณะ ดังนั้น การที่สภาเทศบาลเมือง Chalon-sur-Saône ได้แก้ไขข้อบังคับว่าด้วยโรงอาหารของโรงเรียนในสังกัดของเทศบาลที่กำหนดให้โรงเรียนจัดเมนูอาหารเพียงประเภทเดียวสำหรับเด็กนักเรียนทุกคน โดยอาศัยเหตุผลเพียงแค่ว่าการจัดเมนูอาหารทดแทนจะขัดต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนาและหลักความเสมอภาคของผู้รับบริการสาธารณะ ย่อมเป็นคำสั่งทางปกครองที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย

(4) หลักความเป็นกลางทางศาสนากับการเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ตัวอย่างคำพิพากษาเกี่ยวกับหลักความเป็นกลางทางศาสนากับการเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในคดีการตั้งบาทหลวงคาทอลิกเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยสตราสบูร์ก (Strasbourg) จะขัดต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนาในหน่วยงานของรัฐหรือไม่ ซึ่งศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสมีคำสั่งในคดีคำร้องขอให้ส่งประเด็นเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของมาตรา L. 712-2 แห่งประมวลกฎหมายการศึกษา มีสาระสำคัญว่า⁴³ หลักความเป็นกลางทางศาสนาหรือหลักการเป็นรัฐฆราวาส (Le principe de laïcité) เป็นสิทธิและเสรีภาพประการหนึ่งที่รับรองไว้โดยรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส จากหลักการนี้ส่งผลให้รัฐและองค์กรของรัฐต้องวางตัวเป็นกลาง (La neutralité de l'État) และเคารพต่อเสรีภาพในทางความเชื่อ

⁴² คำพิพากษาของศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศส คดีเลขที่ 426483 ลงวันที่ 11 ธันวาคม ค.ศ. 2020 (Conseil d'État, n° 426483, Commune de Chalon-sur-Saône, 11 décembre 2020) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเนิด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2564, เผยแพร่ทางอินทราเน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

⁴³ คำสั่งคำร้องส่งประเด็นความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายไปยังศาลรัฐธรรมนูญ (QPC) คดีเลขที่ 419595 ลงวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 2018 โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเนิด, หลักกฎหมายมหาชนประจำเดือนเมษายน 2564, เผยแพร่ทางอินทราเน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

ทางศาสนาของทุกศาสนา รวมทั้งเคารพต่อความเสมอภาคเท่าเทียมกันของประชาชนทุกคนตามกฎหมาย โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติต่อศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หลักการทางรัฐธรรมนูญว่าด้วยความเป็นรัฐฆราวาสนี้ ยังส่งผลต่อการเข้าสู่ตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลในหน่วยงานของรัฐ (L'accès aux fonctions publiques) ด้วย ซึ่งรวมถึงกรณีการเข้าสู่ตำแหน่งของอธิการบดีของมหาวิทยาลัยของรัฐ ก็จะต้องไม่แบ่งแยกความแตกต่างหรือเลือกปฏิบัติด้วยเหตุความเชื่อทางศาสนาด้วยเช่นกัน ดังนั้น โดยหลักความเป็นกลางของรัฐในการจัดทำบริการสาธารณะ ซึ่งรวมถึงความเป็นกลางทางศาสนาในบริการสาธารณะ ไม่มีข้อห้ามและไม่เป็นอุปสรรคต่อการที่บุคคลซึ่งเป็นบาทหลวงในศาสนาคริสต์จะได้รับเลือกและแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัย โดยบาทหลวงที่ได้รับแต่งตั้งจะต้องไม่แสดงออกซึ่งความคิดเห็นและความเชื่อทางศาสนาในการปฏิบัติหน้าที่ รวมทั้งมีหน้าที่ต้องรักษาความเป็นกลางแม้จะอยู่นอกหน้าที่ด้วย ดังนั้น ศาลปกครองสูงสุดมีคำสั่งไม่ส่งประเด็นเกี่ยวกับความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายที่ศาลปกครองสูงสุดได้รับมาจากศาลปกครองชั้นอุทธรณ์แห่งเมืองน็องซี (Nancy) ไปยังคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ

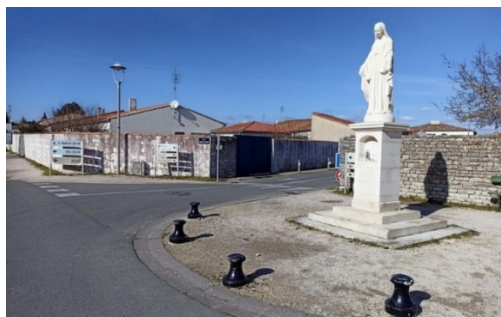
(5) หลักความเป็นกลางทางศาสนาของหน่วยงานของรัฐกับสิ่งที่แสดงถึงสัญลักษณ์ทางศาสนา

มีตัวอย่างคำพิพากษาหลายคดีที่ศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสวินิจฉัยเกี่ยวกับหลักความเป็นกลางของรัฐหรือหลักรัฐฆราวาสกับการจัดทำรูปปั้นหรือวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งบางกรณีมีความเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ศาลปกครองสูงสุดฝรั่งเศสได้วินิจฉัยวางหลักไว้ว่า⁴⁴ การที่หน่วยงานของรัฐจัดตั้งซุ้มจำลองประวัตินครเยชูในช่วงเทศกาลคริสต์มาส (Les crèches de Noël) ในอาคารสาธารณะหรือในที่ทำการของหน่วยงานของรัฐ จะกระทำได้เฉพาะเมื่อการจัดตั้งนั้นแสดงถึงลักษณะทางวัฒนธรรม ศิลปะ หรือเพื่อการเฉลิมฉลองเทศกาล (Un caractère culturel, artistique ou festif) โดยต้องไม่แสดงออกถึงการจัดพิธีกรรมหรือลักษณะทางศาสนา ส่วนการจัดตั้งซุ้มจำลองประวัตินครเยชูบนถนนหรือทางสาธารณะเพื่อเป็นการตกแต่ง อันเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลองในเทศกาลประเพณีเป็นสิ่งที่กระทำได้ เว้นแต่การจัดตั้งดังกล่าวแสดงถึงความเชื่อถือศรัทธาทางศาสนา ทั้งนี้ เนื่องจากรัฐธรรมนูญของประเทศฝรั่งเศสบัญญัติว่า ประเทศฝรั่งเศสเป็นสาธารณรัฐที่เป็นกลางทางศาสนา และกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม ค.ศ. 1905 ว่าด้วยการแยกศาสนจักรออกจากรัฐ บัญญัติห้ามมิให้ติดตั้งเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ทางศาสนาในสถานที่สาธารณะ และบัญญัติให้หน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องรับรองความเป็นกลางทางศาสนา โดยจะต้องไม่รับรู้ถึงความมีอยู่ของศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น

⁴⁴ คำพิพากษาศาลฎีกาแห่งรัฐ ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 2016 คดีเลขที่ 395122 ระหว่าง สมาพันธ์เสรีชนแห่งองค์การบริหารส่วนตำบลแซนน์ เอ มาร์น กับเทศบาลเมืองเมอเล็ง, (CE, 9 novembre 2016, Fédération départementale des libres penseurs de Seine-et-Marne) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ อภิญา แก้วกำเหนิด, พันข่าวสารวิชาการ สว. ฉบับที่ 401 ประจำปีสัปดาห์ที่ 1 เดือนมกราคม 2560, เผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต สำนักวิจัยและวิชาการ สำนักงานศาลปกครอง

นอกจากนี้ ยังมีคดีที่เกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ที่เทศบาลเมืองลาฟลอตท์ (La commune de la Flotte) เกี่ยวกับการตั้งรูปปั้นพระแม่มารีย์บริเวณพื้นที่สาธารณะใกล้สี่แยกในเขตเทศบาล โดยความเป็นมาของรูปปั้นพระแม่มารีย์ดังกล่าวจัดสร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1955 โดยเอกชนและตั้งอยู่ในที่ดินส่วนบุคคล ในโอกาสที่พ่อและลูกชายที่ไปเป็นทหารในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองได้กลับมาสู่ครอบครัวอย่างปลอดภัย รูปปั้นพระแม่มารีย์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนในเทศบาลแห่งนี้ ต่อมา ในปี ค.ศ. 1980 เทศบาลมีการตัดถนนและเกิดเป็นสี่แยกใกล้บริเวณที่ตั้งของรูปปั้นพระแม่มารีย์ จากการตัดถนนนี้เป็นเหตุให้ต้องเคลื่อนย้ายที่ตั้งของรูปปั้นมาอยู่บนพื้นที่สาธารณะของเทศบาลโดยขยับจากที่ตั้งเดิมไม่กี่เมตร และต่อมา เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม ค.ศ. 2020 เกิดเหตุรถยนต์ชนรูปปั้น ทำให้รูปปั้นเสียหาย เทศบาลจึงได้สร้างรูปปั้นพระแม่มารีย์ขึ้นใหม่เป็นรูปปั้นแบบเดิมและสร้างขึ้นที่เดิม โดยสร้างขึ้นจากเงินประกันอุบัติเหตุที่บริษัทประกันชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้ เป็นเหตุให้สมาคมด้านการส่งเสริมเสรีภาพทางความคิดและความเชื่อแห่งแคว้นชาร์็องต์มารีตีม (La Fédération de la libre pensée de Charente-Maritime) ขอให้เทศบาลย้ายรูปปั้นดังกล่าวออกจากพื้นที่สาธารณะของเทศบาล เมื่อเทศบาลนิ่งเฉยจึงมาฟ้องคดีต่อศาลปกครองชั้นต้นแห่งเมืองปัวติเยร์ (Le tribunal administratif de Poitiers) ว่า การที่เทศบาลจัดสร้างรูปปั้นพระแม่มารีย์ขึ้นแทนรูปปั้นเดิมบนพื้นที่ที่ตั้งเดิมดังกล่าวนั้น เป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย เนื่องจากขัดต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนาของหน่วยงานของรัฐ คดีนี้ทั้งศาลปกครองชั้นต้นแห่งเมืองปัวติเยร์และศาลปกครองชั้นอุทธรณ์แห่งเมืองบอร์กโดซ์ ต่างมีคำพิพากษาให้เทศบาลรื้อถอนหรือเคลื่อนย้ายรูปปั้นพระแม่มารีย์ออกจากพื้นที่สาธารณะของเทศบาล โดยศาลวินิจฉัยว่า รูปปั้นพระแม่มารีย์เป็นรูปปั้นของบุคคลสำคัญของศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะนิกายโรมันคาทอลิก จึงเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาซึ่งต้องห้ามตามมาตรา 28 ของกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม ค.ศ. 1905 ว่าด้วยการแยกรัฐและศาสนจักร ซึ่งบัญญัติว่า “ในเวลาภายหน้า นับแต่นี้ไป ห้ามมิให้สร้างหรือติดตั้งเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ทางศาสนาใด ๆ ในสถานที่ที่เป็นอนุสรณ์สถานสาธารณะหรือในที่สาธารณะใด ๆ เว้นแต่อาคารที่เป็นสถานที่สำหรับบูชา ที่ฝังศพในสุสานอนุสรณ์สถานงานศพ รวมทั้งในพิพิธภัณฑ์หรือห้องจัดนิทรรศการ”

ซึ่งขณะนี้ (มีนาคม 2566) เทศบาลเมืองลาฟลอตท์ได้ฎีกาต่อศาลปกครองสูงสุด คดียังอยู่ระหว่างการพิจารณาของศาลปกครองสูงสุด

ที่มารูปภาพ <https://www.leparisien.fr/charente-maritime-17/sur-lile-de-re-les-libres-penseurs-ont-eu-raison-de-la-statue-de-la-vierge-03-03-2022-UCI73LMZG5B6ZHNE32VAVMXASM.php>

อย่างไรก็ดี ที่ผ่านมศาลยังไม่ได้ก้าวล่วงเข้าไปวินิจฉัยตีความหลักการของศาสนา โดยเพิ่งจะปรากฏตามคำพิพากษาของศาลสิทธิมนุษยชนแห่งยุโรปในคดีครูผู้หญิงสวมผ้าคลุมศีรษะ และ อ้างว่ามีการเลือกปฏิบัติระหว่างชายและหญิง เพราะมีกฎหมายศาสนา คือ คัมภีร์อัลกุรอานกำหนดให้หญิง ต้องสวมผ้าคลุม ศาลสิทธิมนุษยชนแห่งยุโรปจึงได้เปิดประเด็นหลักความเสมอภาคระหว่างชายและหญิง อันเป็นหลักการสำคัญในสังคมประชาธิปไตย อันถือได้ว่าเป็นการที่ศาลได้ก้าวเข้าไปพิจารณาว่าหลักศาสนา ขัดต่อหลักการของรัฐ

สำหรับประเทศไทย มีตัวอย่างการฟ้องคดีเกี่ยวกับเสรีภาพในการแสดงออก ซึ่งความคิดและความเชื่อทางศาสนาในคดีเกี่ยวกับการแต่งกายของนักเรียนในโรงเรียนอนุบาลแห่งหนึ่งในจังหวัดปัตตานี กรณีที่โรงเรียนไม่อนุญาตให้นักเรียนแต่งกายตามหลักศาสนา ซึ่งศาลปกครองยะลา มีคำพิพากษาในคดีหมายเลขแดงที่ 17/2565 เพิกถอนระเบียบของโรงเรียนอนุบาลปัตตานี วัดนพวงศาราม ว่าด้วยการควบคุมและดูแลความประพฤติ การลงโทษ และการตัดคะแนนความประพฤติของนักเรียน พ.ศ. 2561 หมวดที่ 3 ว่าด้วยระเบียบและการแต่งกายของนักเรียนในส่วนที่มีได้กำหนดลักษณะเครื่องแบบ และการแต่งกายตามข้อกำหนดของศาสนาอิสลามไว้ โดยศาลเห็นว่าเป็นการใช้ดุลพินิจจำกัดสิทธิเสรีภาพ เกินสมควรแก่เหตุ หรือไม่ได้สัดส่วนระหว่างประโยชน์ที่ส่วนรวมจะได้รับกับผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพ ในการปฏิบัติตามความเชื่อในทางศาสนาของนักเรียน และคดีนี้ศาลได้วินิจฉัยเกี่ยวกับหลักความเป็นกลาง ทางศาสนาไว้ตอนหนึ่งว่า “ความเป็นกลางทางศาสนาในการดำเนินการของผู้ถูกฟ้องคดีที่ 2 ในฐานะ หน่วยงานภาครัฐตามความหมายนี้ หมายถึง บทบาทหรือภารกิจของภาครัฐที่จะต้องแยกออกจากบทบาท หรือภารกิจขององค์กรทางศาสนา โดยภาครัฐหรือการดำเนินงานของรัฐต้องปฏิบัติต่อพลเมืองของตน อย่างเท่าเทียมกันไม่ว่าจะเชื่อชาติหรือศาสนาใด ไม่ให้มีใครได้เปรียบเสียเปรียบหรือถูกเลือกปฏิบัติเพราะเหตุ ความแตกต่างในการนับถือหรือไม่นับถือศาสนา ส่วนความเป็นกลางในความหมายอย่างแคบที่ว่าจะต้อง ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือข้างใดข้างหนึ่งหรือต้องมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันไมให้นักเรียนคนใด มีสิทธิพิเศษในการแต่งเครื่องแบบนักเรียนให้แตกต่างจากบุคคลอื่นที่เป็นกรณีพิเศษเฉพาะเจาะจงสำหรับคดีนี้ นั้น การที่จะถือว่าสิทธิพิเศษหรือไม่ย่อมต้องเริ่มจากระเบียบว่าด้วยเครื่องแต่งกายที่ออกใช้บังคับนั้น ต้องออกมาในลักษณะเป็นมาตรฐานกลางเสียก่อน กล่าวคือ ต้องเป็นข้อกำหนดหรือระเบียบที่ให้ผู้นับถือ ศาสนาในทุกศาสนาสามารถปฏิบัติหรือแต่งกายตามระเบียบนั้นได้ร่วมกันภายใต้การเคารพสิทธิขั้นพื้นฐาน โดยไม่ขัดต่อหลักศาสนาหรือหลักคำสอนตามความเชื่อของตนได้ร่วมกันก่อน จากนั้นมีการร้องขอสิทธิอื่น ๆ เพิ่มเติม และต่อมา ได้รับสิทธิเพิ่มเติมตามที่ร้องขอนั้นจึงจะถือได้ว่าเป็นการได้รับสิทธิพิเศษหรือมีความ ไม่เสมอภาคหรือมีความไม่เป็นกลางในลักษณะเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากใช้เป็นระเบียบที่นักเรียนกลุ่มใด กลุ่มหนึ่งไม่อาจปฏิบัติตามระเบียบนั้นได้ตั้งแต่ต้น ด้วยเหตุที่ความเป็นกลางทางศาสนาในการจัดทำบริการ สาธารณะเป็นหลักการที่วางอยู่บนหลักเสรีภาพและความเสมอภาค ...” ด้วยความเคารพต่อศาล ผู้เขียนเห็นว่า หลักการที่ศาลปกครองยะลาวินิจฉัยดังกล่าวข้างต้น เป็นการปรับใช้หลักความเสมอภาค ไม่ใช่หลัก ความเป็นกลางทางศาสนา หรือหลัก *laïcité* อย่างไรก็ดี คดีนี้ยังอยู่ระหว่างการพิจารณาของศาลปกครองสูงสุด จึงน่าติดตามคำวินิจฉัยของศาลต่อไป

บทสรุป

แม้การสนทนาเรื่องศาสนาจะเป็นประเด็นอ่อนไหว เพราะเป็นหัวข้อที่เกี่ยวกับศรัทธา (La foi) ซึ่งบางครั้งอยู่เหนือเหตุผล แต่ก็ไม่ใช่เรื่องต้องห้าม (Tabou) มิให้แตะต้อง โดยเฉพาะในการศึกษา เพื่อความเจริญทางสติปัญญา อันจะส่งผลต่อความงอกงามในทางจิตวิญญาณ ซึ่งเนื้อหาที่ได้นำเสนอ ในบทความนี้เป็นเพียงการศึกษาศาสนาในมิติของกฎหมายมหาชน ทำให้ทราบถึงตำแหน่งแห่งที่และบทบาท ของศาสนจักรในสังคมการเมืองที่เรียกว่ารัฐ ซึ่งต่างก็เป็น “สถาบัน” ทางกฎหมายมหาชนทั้งคู่ และต่างเป็น สถาบันที่มีอำนาจอิสระในตนเอง มีอำนาจอธิปไตยในอาณาจักรของตนทั้งรัฐและศาสนจักร ดังที่ได้อธิบาย โดยละเอียดในภาคที่หนึ่งของบทความนี้

ทั้งนี้ ศาสนามีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ เป็นโลกภายในอันเป็นศรัทธาต่อสิ่งที่จะนำไปสู่ สัจธรรมในทางจิตวิญญาณ ศาสนาทุกศาสนามีคุณค่าและมีความสำคัญที่จะนำมนุษย์ไปสู่สัจธรรมในโลก ทางจิตวิญญาณ ในขณะที่รัฐเป็นสังคมการเมือง เป็นโลกภายนอกที่มนุษย์มีส่วนร่วม ซึ่งในด้านหนึ่ง รัฐย่อมจะต้องมีนโยบายว่าด้วยศาสนา (Le politico-religieux) กรอบตามรัฐธรรมนูญที่แสดงถึง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนจักรที่ต่างฝ่ายต่างเป็นสถาบันที่มีอำนาจอิสระ แต่โลกทั้งสองโลกของ มนุษย์ไม่อาจแยกจากกันได้ ส่วนสมควรรวมกันเป็นหนึ่งเดียวหรือไม่นั้น ยังมีข้อถกเถียง

ในประเด็นเกี่ยวกับสถานะของกฎหมายศาสนานั้น นักกฎหมายในสำนักกฎหมายบ้านเมือง อาจจะมองระบบกฎเกณฑ์ทางกฎหมายเฉพาะกฎหมายของบ้านเมือง แต่ในความเป็นจริงแล้วในรัฐต่าง ๆ มีกฎเกณฑ์ที่มีค่าบังคับเป็นกฎหมาย โดยเฉพาะระบบกฎเกณฑ์ทางศาสนา อาทิ พระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ศาสนบัญญัติของคริสตจักร และกฎหมายชะรีอะฮ์ของศาสนาอิสลาม เป็นต้น แม้ในหลักความสัมพันธ์ ระหว่างรัฐและศาสนจักรจะถือว่าเรื่องทางโลกก็ว่ากันด้วยวิถีทางในโลก ส่วนเรื่องทางศาสนาก็ว่ากันด้วย วิถีทางของศาสนา ซึ่งมีผลทำให้รัฐไม่มีอำนาจเข้าไปแทรกแซงกิจการของศาสนจักร โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ เนื้อหาของหลักศาสนา การจัดองค์กรและบุคลากรทางศาสนา รวมทั้งการควบคุมทางวินัยศาสนาก็ตาม แต่โดยที่กฎหมายศาสนามีลักษณะเป็นระบบกฎหมายที่อยู่ภายใต้รัฐ (Infra-étatique) จึงอยู่ภายใต้บังคับ ของหลักการว่าด้วยความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และเป็นภารกิจหน้าที่ของศาลที่จะประสานคุณค่า ที่เสมอกันของเสรีภาพในทางศาสนากับสิทธิและเสรีภาพประการอื่น ดังที่ได้อธิบายไว้ในภาคที่สอง ของบทความนี้

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความภาษาฝรั่งเศส

BARROCHE Julien, “Maurice Hauriou, juriste catholique ou libéral ?”, Revue Française d’Histoire des Idées Politiques, 2008/2 (n° 28), pp. 307-335, Disponible sur Internet : <https://www.cairn.info/revue-francaise-d-histoire-des-idees-politiques1-2008-2-page-307.htm>

CHENO Rémi, “La pertinence ecclésiologique de la théorie de l’institution de Maurice Hauriou”, Revue des sciences religieuses, pp. 225-243, Disponible sur Internet : <https://journals.openedition.org/rsr/2163>

FOREY Elsa, “État et institutions religieuses : Contribution à l’étude des relations entre ordres juridiques”, Nouvelle édition (en ligne), Strasbourg : Presses universitaires de Strasbourg 2007 (généré le 2 novembre 2020) ; Disponible sur Internet : <http://books.openedition.org/pus/15042>

ROCHER Guy, “Pour une sociologie des ordres juridiques”, Les Cahiers de droit, Volume 29, numéro 1, 1988 ; Disponible sur Internet : <https://www.erudit.org/fr/revues/cd/1988-v29-n1-cd3774/042870ar/>

HAURIOU Maurice, “La théorie de l’institution et de la fondation (Essai de vitalisme social)” ใน Cahiers de la nouvelle journée, ฉบับที่ 4 ปี ค.ศ. 1925, หน้า 1-45.

Philippe Portier, «L’Église catholique face au modèle français de laïcité», Archives de sciences sociales des religions [En ligne], 129 | janvier - mars 2005, mis en ligne le 09 janvier 2008, consulté le 01 octobre 2016. URL : <http://assr.revues.org/1115> ; DOI : 10.4000/assr.1115

SAUVE Jean-Marc, “Liberté de conscience et liberté religieuse en droit public français”, Discours 11 octobre 2017

BAJN Simon, “Les référés suspension et liberté en matière religieuse”, Mémoire dans le cadre du Master 2 Droit et pratique du contentieux public, L’université Aix Marseille, Année 2014-2015

หนังสือภาษาไทย

พระธรรมโกศาจารย์, “ศาสนาประจำชาติไทย”, สืบค้นข้อมูลออนไลน์ที่ <https://www.mcu.ac.th/article/detail/14216> เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2563

สุรพศ ทวีศักดิ์, “เปรียบเทียบการปฏิรูปศาสนาคริสต์-พุทธ และสังคมโลกวิสัย”, กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์, 2564, หน้า 23-34